

OPEN EN BLOOT PRATEN

De Nederlandstalige kinder- en jeugdliteratuur met betrekking tot relationele en seksuele vorming

Diplomová práce

Dutch literature for children and youth with regard to relationships
and sexuality education

Nizozemsky psaná literatura pro děti a mládež v souvislosti se sexuální
a vztahovou výchovou

Mária Rakovská

Vedoucí: PhDr. Eva Brázdová Toufarová

OLOMOUC 2018

Prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem v ní uvedla veškerou použitou literaturu a zdroje.

V Olomouci dne 13. prosince 2017

Ik verklaar dat ik mijn masterscriptie alleen heb geschreven en alle gebruikte vakliteratuur en bronnen heb vermeld.

Te Olomouc op 13 december 2017

.....
Mária Rakovská

Dankbetuiging

Ik wil graag mijn dank betuigen aan mijn begeleider, PhDr. Eva Brázdová Toufarová, voor haar adviezen en tijd tijdens het schrijven van mijn masterscriptie. Mijn dank gaat verder uit naar de stichting Iedereen Leest die mij de toegang tot haar bibliotheek mogelijk heeft gemaakt.

Inhoud

Voorwoord.....	6
1. Inleiding	7
2. Veranderingen rond de jaren '60	10
2.1 De eerste aanzet tot veranderende seksualiteit	11
3. Seksualiteit in het leven van kind	14
4. Relationale en seksuele vorming.....	17
4.1 Definitie	17
4.2 Psychologisch perspectief.....	18
4.3 Relationale en seksuele vorming op scholen	19
4.3.1 Belang en doelstellingen	21
4.3.2 Inhoud en implementering	22
4.4 Seksuele diversiteit	24
4.4.1 Variabiliteit van menselijke seksualiteit	24
4.4.2 Waarom aandacht aan seksuele diversiteit	25
4.5 Rol van ouders en leerkrachten	26
4.6 Onderwijssteun en materialen	28
5. Taboe voorbij?	31
5.1 Het Begrip	31
5.2 Sporen in de kinder- en jeugdliteratuur	33
6. Plaatje met een praatje.....	37
6.1. Belang van illustraties	38
7. Literaire werken voor kinderen met betrekking tot relationele en seksuele vorming.....	40
7.1 Linda de Haan en Stern Nijland: Koning & Koning	41
7.1.1 Korte samenvatting	41
7.1.2 Beoordeling	41
7.2 Max Velthuijs: Kikker is verliefd	43
7.2.1 Korte samenvatting	43
7.2.2 Beoordeling	44
7.3 Sanderijn van der Doef en Marian Latour: Ik vind jou lief	45
7.3.1 Korte samenvatting	46
7.3.2 Beoordeling	46
7.4 Eindoordeel	48
8. Conclusie.....	51
Bibliografie.....	53
Shrnutí	57

Zusammenfassung	58
Lijst van bijlagen	59
Bijlage 1: Afkortingen	60
Bijlage 2: Koning & Koning – Koningin en prins aan tafel.....	61
Bijlage 3: Koning & Koning – Twee elkaar kussende koningen	62
Bijlage 4: Kikker is verliefd – Kikker huilt	63
Bijlage 5: Kikker is verliefd – Kikker en Eend	64
Bijlage 6: Ik vind jou lief – Boekomslag	65
Bijlage 7: Ik vind jou lief – Ben je een meisje? / Of ben je een jongen?	66
Anotace	67

Voorwoord

Mijn beslissing om over de Nederlandstalige kinder- en jeugdliteratuur in deze masterscriptie te schrijven, is gebaseerd op mijn ervaringen tijdens het schrijven van mijn bachelorscriptie waarin ik me ook op de Nederlandstalige kinder- en jeugdliteratuur heb geconcentreerd, namelijk op het thema *Dood*. Ik ben erachter gekomen dat men op dit literatuurgebied redelijk veel kan analyseren wanneer men zich daarmee nauwkeurig bezig wil houden.

Voor mijn verdere onderzoek heb ik meer onderwerpen overwogen die min of meer 'taboe' thema's behandelen. Uiteindelijk kwam ik tot de conclusie dat ik me met het thema *Seksualiteit* zal bezighouden. Mijn beslissing had te maken met een verwijzing door Prof. Van den Berg naar Nederlandse en Belgische webpagina's waar allerlei thema's en gebieden van seksualiteit worden besproken.

Ik dacht toen aan mijn kinderjaren en hoe dit belangrijke onderwerp voor mijn werd voorgesteld en gehanteerd. Als ik me nog goed herinner, hadden wij een les 'maatschappelijke inleiding' vanaf de tweede graad van het primaire onderwijs die op ethiek en maatschappelijk gedrag werd gericht. Religieuze vorming had ook geen vast leerplan dat aandacht aan een seksuele vorming of iets dergelijks zou schenken. Ik herinner me alleen maar aan eendaagse evenementen die iets met een 'seksuele lering' te maken hadden en die meestal ter gelegenheid van Wereld Aids Dag (1 december) plaatsvonden.

Deze leuk en praktisch opgestelde internetwebsites en mijn gebrek aan de toegang tot relevante informatie omtrent seksuele vorming toen ik kind was, hebben mij tot het idee gebracht dat ik er meer wil weten. Ik denk dat wij (onder andere landen ook) in Tsjechië een Slowakije een gat in de opleiding kennen die hoe eerder hoe beter moet worden gevuld met een goed opgebouwde relationele en seksuele vorming.

1. Inleiding

Seks, seksualiteit, seksueel gedrag en andere vergelijkbare woorden die iets met seks te maken hebben, horen wij en lezen wij overal om ons heen. Of wij dat willen of niet kunnen wij echter daaraan niet ontkomen. Er komen dan nog vragen op of wij weten wat deze uitdrukkingen betekenen en of wij in betrekking met dit gebied geïnformeerd zijn. Er kan niet betwist worden dat deze woorden bij ons leven horen evenals relaties, liefde, partnerschap, huwelijk, ouderschap, gezin enz. Mensen kunnen nauwelijks geïsoleerd leven. Wij delen onze levens met andere mensen zowel in het privéleven als in de werksfeer waarin wij met elkaar in contact raken. Daardoor moeten wij een opvoeding krijgen om met andere mensen goed te kunnen omgaan.¹

Kinderenopvoeding is zoals een universitaire opleiding. Niemand geeft u een gebruiksaanwijzing hoe uw kind moet worden opgevoed, u moet zelf erachter komen. Als er een aan u toch zou gegeven worden, blijft het een brandende kwestie of die juist of verkeerd is. Mocht het iemand betwijfelen, is seksuele vorming sowieso een nodig onderdeel van de kindervorming.

Deze masterscriptie concentreert zich op relationele en seksuele vorming op scholen en dat in verband met de Nederlandstalige kinder- en jeugdliteratuur. Het werk wordt in zeven hoofddelen verdeeld.

Het eerste hoofdstuk betreft zich op veranderingen in de jaren '60 die vooral met de sociaal-culturele sfeer samenhangen en die een uitgangspunt kunnen betekenen voor de seksuele vorming.

In het tweede hoofdstuk komen ontwikkelingsfasen van kind aan de orde. Er wordt gedrag beschreven dat volgens deskundigen kenmerkend voor een concrete levensperiode is waarnaast typische activiteiten, spelletjes en kindervragen worden genoemd die ook met seksuele ontwikkeling samenhangen.

In het derde deel wordt relationele en seksuele vorming in zes subhoofdstukken besproken. Ten eerste wordt er een definitie ingevoerd aan de hand waarvan de vorming wordt uitgelegd en haar primaire doelen worden vastgesteld. Ten tweede wordt het standpunt vanuit het psychologische perspectief bewerkt, ten opzichte waarvan wij het omgaan met dit (nog steeds taboe) thema 'juist' kunnen behandelen in de alledaagse situaties en daar ook onze kinderen toe kunnen brengen. Ten derde kijken wij naar de structuur en inhoud van de relationele en seksuele vorming op scholen in Nederland en in Belgische Vlaanderen. Ten vierde wordt aandacht besteed aan seksuele diversiteit op scholen die vervolgens wordt geredeneerd. Ten vijfde wordt de belangrijkheid van leerkrachten binnen

---

¹ Rašková M., *5 otázek k sexuální výchově dětí předškolního a mladšího školního věku (3-11 let)*, Olomouc: Univerzita Palackého, 2007, p. 9.

relationele en seksuele vorming behandeld. Ten slotte worden lesmaterialen en organisaties genoemd die zich op dit gebied specialiseren en hun hulp kunnen bieden zowel aan ouders als leerkrachten.

Het vierde hoofdstuk concentreert zich op de term *taboe*. Er wordt het begrip uitgelegd en dat onder andere ook aan de hand van opgenoemde voorbeelden. Aansluitend wordt dit fenomeen in verband gebracht met de kinder- en jeugdliteratuur waar zijn sporen min of meer steeds voelbaar in zijn.

Het volgende deel sluit bij het vorige hoofdstuk aan waar kinder- en jeugdliteratuur wordt behandeld. Wij bespreken hier de rol en het belang van de prenten van een goed kinder- en jeugdboek. Daarnaast richt zich dit deel op de invloed van de prentenboeken op de lezer/kijker.

In het laatste deel wordt de relationele en seksuele vorming tevens in verband gebracht met de Nederlandstalige kinder- en jeugdliteratuur, maar dit keer in concrete literaire werken. De daaropvolgende delen worden aan de analyse van drie geselecteerde prentenboeken gewijd die op een of andere manier seksualiteit aanraken. Elk boek wordt apart in een afzonderlijk hoofdstuk behandeld. Eerst wordt het verhaal samengevat om de lezer van de scriptie met de handeling vertrouwd te maken. Ten tweede kijken wij hoe de auteur met een concreet onderwerp in zijn boek omgaat.

Mijn onderzoek biedt geen historische ontwikkeling rond seksualiteit op scholen of in de kinder- en jeugdliteratuur. Ik streef ook niet naar een vergelijking tussen Nederland/Vlaanderen en Tsjechië/Slowakije. Als er in de scriptie enkele aanwijzingen naar Tsjechië en/of Slowakije komen, worden ze benoemd als een parallel om een verschil te tonen tussen Nederland/Vlaanderen en Tsjechië/Slowakije.

Deze scriptie concentreert zich vooral op relationele en seksuele vorming voor de kleinste kinderen, namelijk op de vorming op de voor- en basisschool. Mijn belangstelling ligt op de definitie en structuur van de relationele en seksuele vorming en ook de onderwijsvorm daarvan in Nederland en Vlaanderen. Ik wil kijken hoe de positie van de leerkracht is in het proces van de vorming en of daar ook ouders bij moeten worden aangesloten. Staan er überhaupt wat materialen ter beschikking voor de vorming zowel voor leerkrachten als eventueel voor ouders? Ik probeer ook de volgende vragen te beantwoorden: Hoe wordt de rol vrouw vs. man in het kader van relationele en seksuele vorming voorgesteld? Wordt er aandacht in de vorming ook aan homoseksuelen en andere genderidentiteiten geschonken? Indien ja, hoe wordt deze belangstelling in de kinder- en jeugdliteratuur gereflecteerd?

Op basis van mijn ervaringen met de Nederlandstalige moedertaalsprekers en mijn kennis over de Nederlandstalige boeken neem ik aan, dat de Nederlandse en Vlaamse maatschappij vrij open is en dat ook in het geval van haar kleinste burgers. Ik veronderstel dat de leerkracht een essentiële positie zal innemen omtrent de relationele en seksuele

vorming van de kinderen maar ik verwacht ook een actieve samenwerking van de kant van ouders. Ik ben benieuwd naar de genderkwestie vrouw vs. man en of de tegenwoordige vrouwemancipatie zichtbare gevolgen liet op de schoolse opvattingen hoewel dit schrijfstuk emancipatiegolven helemaal niet behandelt. Ik veronderstel dat de 'openheid' van Nederlanders en Belgen bij de laatste vraag beduidend waarneembaar wordt en dat in de relationele en seksuele vorming en in kinder- en jeugdliteratuur aanzienlijk aandacht wordt bevestigd aan homoseksuelen en anders georiënteerde mensen.

2. Veranderingen rond de jaren '60

De jaren '60 worden het symbool voor een nieuw en voor velen ook bandeloos leven dat na een trieste naoorlogse tijd uitbarstte. Vernieuwingen werden voelbaar in het dagelijks leven in allerlei richtingen. Omwentelingen kwamen voor zowel in het economische en het politieke sector als op het culturele gebied.

Een compact overzicht over ontwikkelingen van deze tijd biedt Hans Righart, auteur van het boek *De eindeloze jaren zestig*. Aan het begin van het boek wordt aangegeven dat de jaren '60 naar meer tijdperken kunnen verwijzen. Men kan deze jaren chronologisch ingedeeld zien, namelijk 1960-1969, of voor een andere afbakening kiezen, bijvoorbeeld beginnend 1963 met het jaar van de loonstijging en eindigend 1973 met oliecrisis. Het vernieuwingsproces werd zo complex en raakte alle domeinen dat het nauwelijks mogelijk is om een precieze periodisering vast te stellen. In de culturele sfeer kon bijvoorbeeld de invloed van de jaren '60 al lang voorbij zijn terwijl hij in de politiek nog steeds merkbaar was.²

Toen in de helft van de 20^e eeuw de verindustrialisatie ook in Nederland aan de slag ging, werden de levensomstandigheden vergelijkbaar met diegene voor de Tweede wereldoorlog. Nederland kon met een bijna volledig geïsoleerde dorpsgemeenschap (Righart 1995:34) worden vergeleken. Het was een sterk conservatief land met een zwakke economie waar de kerk de hoogste instantie met de macht was. Mensen moesten hard werken om hun naatje en droogje te krijgen, er was weinig luxe en een voorechtelijk verkeer bij vrouwen was ondenkbaar. De hoeksteen van de maatschappij was het gezin waarin een strikte taakverdeling en hiërarchie heerste en waar vader het hoofd van het gezin was. Op basis van geloofsovertuiging werden mensen uitgedeeld tot een zuil in het kader waarvan hun heel leven werd begrensd. Elke 'geloofs-zuil' had eigen sportverenigingen, omroepen, vakbonden, scholen, politieke partijen enz. waardoor mensen niet in contact hoefden te raken met mensen van andere zuilen.

De eerste stap richting verandering begon met een snelle ontkerkelijking waardoor de verzuiling ook ten einde liep. De Nederlandse samenleving werd meer op het consumptieleven gericht. Door de economische groei konden duurzame goederen worden verschaft zoals auto's, wasmachines, telefoonaansluitingen en vooral televisies.

De eerste babyboom na de oorlog dateerde in 1946-1949 waardoor de behoefte aan een onderwijsverbetering ontstond. Het opleidingsniveau werd hoger en de scholing werd verlengd waardoor mensen langer 'jong' konden blijven. De naoorlogse jongerengeneratie was uitgelaten en genoot meer van het leven dan de vooroorlogse generatie. Oudere

---

² Righart H., *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict*, Amsterdam, Antwerpen: De Arbeiderspers, 1995, p. 14-15.

generatie voelde zich alsof ze haar 'zekerheid' van het voormalige maatschappijstelsel aan het verliezen was dat maar in de werkelijkheid al langer voorbij was. Door verschillende wereldopvattingen van twee andere generaties ontstond een zekere ouder-kind kloof. Ten gevolge van deze ingewikkelde relatieontwikkeling hadden de jongeren de behoefte aan een nieuw identificatieobject dat hun sociaal-culturele positie kon weerspiegelen. De generatieverbondenheid vonden de jongeren in het toenmalig meest populaire muziekgenre en zijn leuze aan de hand waarvan ze ook leefden: *Seks, Drugs and Rock 'n' Roll*.

Muziek kreeg in deze tijd een grote symboolfunctie die naast films, kleding en jongerenbladen ook een middel was om hun mening te uiten. Muziek vaak gecombineerd met drugs werden voor de naoorlogse generatie een uitlaatklep en tegelijkertijd een verlangende identificatiemogelijkheid waardoor hun mening wordt onderbouwd.

Het geringe belang van de jeugd in de politiek werd belichaamd in de Provobeweging. Evenals de jeugdcultuur ook deze beweging had een sociaal-cultureel karakter. Het ging om een groepering van jonge mensen die in opstand kwamen tegen allerlei autoriteiten – ouderlijk, politiek of universitair gezag.³

Gebaseerd op deze jongerencultuur veranderde zich geleidelijk het standpunt over het seksleven. Seks was niet meer beschouwd als het middel voor de voortplanting maar werd daarentegen een natuurlijk vermaak voor een jonge generatie.⁴

De hele omwentelingen in de jaren '60 vat Righart in één korte zin samen: Minder naar de kerk, meer naar school, minder werken en meer seks. (Righart 1995:59)

2.1 De eerste aanzet tot veranderende seksualiteit

Tegenover de ascetisch-puriteinse vooroorlogse generatie stond de hedonistische jongerencultuur. De afgewende kant van het consumptieve jongerengedrag werd in een min of meer strafbare handeling geprojecteerd. Na het alcohol- en drugsgebruik kwam steeds vaker baldadigheid op straat voor, spijbellen, vandalisme, diefstal, zwarte handel of getolereerde seksuele losbandigheid en prostitutiebezoek.⁵

Naast muziek speelden een grote rol in deze jeugdverwildering ook **jongerenbladen**, **televisie** en **medische ontwikkelingen**. Het eerste jongerenblad *Twen*, later *Taboe* geheten, verscheen in Nederland van november 1960 tot en met mei 1961. Hoewel het blad een korte levensperiode had, werkte het als een van de eerste prikkels die tot de seksuele revolutie in de jaren '60 leidde. *Twen/Taboe* was een tijdschrift geschreven door en voor

---

³ Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (1995):25-31.

⁴ 'Maatschappijleer3.wordpress', URL: <<https://maatschappijleer3.wordpress.com/culturele-veranderingen/>> (geraadpleegd op 21 juni 2017).

⁵ Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (1995):83, 167.

jongeren dat controversiële onderwerpen zonder taboe besprak, namelijk ouders-kinderen relatie, muziek, mode, films maar ook drugservaringen.⁶ Pas in 1965 vond *Twen/Taboe* zijn opvolger. *Hitweek*, in de loop der jaren 1969-1974 voortgezet als *Aloha*, was in de eerste plaats een muziekblad. Het tweede hoofdonderwerp na muziek was seks. Het was geen uitzondering dat licht erotische damesfoto's in het blad voorkwamen. In 1967 werd een nummer uitgegeven waarin het voorpaginaverhaal over homoseksualiteit ging waarbij naaktfoto's van het al bekende model Phil Bloom werden toegevoegd. In hetzelfde jaar trad Phil Bloom voor het eerst op de Nederlandse televisie naakt op in het jongerenprogramma *Hoepa* wat een enorme opschudding opriep en tevens beroemdheid voor het model betekende.⁷ Met het oprichten van *Hitweek/Aloha* begon ook de era van pornografische tijdschriften. In 1968 werd het eerste pornografische tijdschrift in Nederland *Candy* gepubliceerd.⁸ Naast erotisch getinte tijdschriften begonnen ook boeken te worden gepubliceerd die geërotiseerd waren, namelijk goed bekend *Ik, Jan Cremer*⁹ van de auteur Jan Cremer verschenen in 1964 of *Turks Fruit* van 1969 geschreven door Jan Wolkers.

De bespreking over een intiem leven was thuis helemaal onvoorstelbaar. Daardoor was de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH) het enige informatiecentrum dat jonge mensen niet misleidend en zonder taboes over seks informeerde rond jaren '60. Het gebeurde door middel van consultaties, het maanblad *Sextant* en een reeks van voorlichtingsboeken. Juist door de NVSH werd de pil in Nederland in 1962 geïntroduceerd. Oorspronkelijk werd de pil tegen menstruatieklachten voorgeschreven en het voorkomen van zwangerschap werd vermeld als een van de bijwerkingen. Tot 1975 was de pil ook alleen voor getrouwde vrouwen verkrijgbaar. Leden van de NVSH konden de pil vanaf het jaar 1969 bij Rutgershuizen halen.

Hoger opleidingsniveau en de pil gaven een grote impuls aan de vrouwenemancipatie. Er werd negatieve kritiek op de pil opgeleverd dat ze niet 'bevrijdend' van ongewenste zwangerschap is maar juist omgekeerd. Veel vrouwen bleken de pil tegen hun wil te slikken en ze voelden zich niet meer baas in eigen buik te zijn maar als een product gehouden onder controle van dokters en marketing. Deze ontwikkeling ging hand in hand met de feministische actiegroep *Dolle Mina* die zich vanaf 1972 voor gelijke rechten tussen mannen en vrouwen zette. De actie voor de abortuslegalisering werd bekend onder de

---

⁶ Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (1995):150-153.

⁷ Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (1995):243-246.

⁸ Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (1995):239.

⁹ Het eerste deel van het boek kwam in 1964 uit en het tweede in 1966.

protesterende leus *Baas in eigen buik* waarbij vrouwen als autonome en seksuele wezens wilden worden beschouwd.¹⁰

Naast de pil kwamen toen de eerste condoomautomaten aan de buitenmuren van de drogisterijen. De nieuwe medische ontwikkelingen hadden ten gevolge dat het open huwelijk steeds meer populair in de partnerrelaties werd. De markering de preutse natie (Righart 1995:59) behoorde tot het verleden. Er werden seksfeesten georganiseerd waar orgieën en partnerruil niets bijzonders was. In 1973 kwam het boek *Open Huwelijk*¹¹ op de Nederlandse markt dat zowel door deskundigen als door het publiek positief werd beoordeeld. Het boek gaf een nieuw beeld van de gelijkwaardige partnerrelatie zonder een stereotiepe sekserol en werd in de Verenigde Staten ook met een prijs bekroond van een vrouwenorganisatie.¹²

De losbandige seksuele vrijheid kende echter ook haar schaduwzijden. Er kwamen nieuwe problemen ter voorschijn, namelijk grensoverschrijdingen en geslachtsziektes. Geleidelijk nam het aantal mensen met een nieuwe ziekte aids toe die aan het begin vooral bij homoseksuele mannen werd gediagnosticeerd. Mensen waren bang om besmet te raken en er heerste een groot taboe over.¹³

In 1946 werd in Nederland het COC opgericht (Nederlandse Vereniging tot Integratie van Homoseksualiteit) dat hulp en adviesbureau verstrekke aan homoseksuelen. Geleidelijk werd ook de wetgeving liberaler. In 1970 werd van de wet voorbehoedmiddelenverkoop aan minderjarigen toegestaan en een jaar later was ook homoseksueel verkeer met minderjarigen niet meer strafbaar.¹⁴

Deze korte beschrijving van gebeurtenissen rond jaren '60 geeft een klein overzicht van de grootste veranderingen die het seksuele leven en de waarneming van seks betreffen. Stap voor stap werden ze aanduidingen voor de beginnende seksuele revolutie in Nederland die een beduidende invloed op de globale invoering van de seksuele vorming op scholen had.

---

¹⁰ 'Seksualitijdlijn', URL: <<https://tijdlijn.rutgers.nl/>> (geraadpleegd op 27 juni 2017).

¹¹ Origineel: N. O'NEILL & G. O'NEILL, *Open Marriage*.

¹² 'Seniorplaza', URL: <http://www.seniorplaza.nl/6070_Revolutie.htm> (geraadpleegd op 23 juni 2017).

¹³ 'Seksualitijdlijn', URL: <<https://tijdlijn.rutgers.nl/>> (geraadpleegd op 27 juni 2017).

¹⁴ Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (1995):62-63.

3. Seksualiteit in het leven van kind

Een kind wil alles leren kennen wat hem omringt. Het denkt over zijn tegenwoordige maar ook toekomstige leven na, observeert alle mensen en hun onderlinge relaties om hem heen en volgt zijn idolen na. In dit hoofdstuk wordt kort beschreven hoe kind zich seksueel vanaf zijn jongste jaren ontwikkelt en hoe dit verloop zich aantoont.

- 1) Kleuterfase – Met dit begrip wordt de leeftijd tussen ca. 3-5/6 jaar bedoeld. Deze periode gaat peuterfase vooraf waarin peuters net beginnen eigen wil door te dringen en zich het eigen 'ikke' te realiseren.¹⁵ Al in de kleuterfase is er sprake van een beginnende onafhankelijkheid wanneer kleuters hun eigen identiteit ontdekken, meer in contact met leeftijdsgenoten raken, maatschappelijke relaties aanknopen en zich gedragsnormen toe-eigenen. Het kind in deze leeftijdsperiode is nog niet in staat om abstract te denken en zijn denkproces is verbonden aan concrete objecten, activiteiten of situaties. Het kind verwerft de basiskennis niet op grond van voorlichting maar vooral door nieuwe ervaringen die hij zelf opdoet. Typisch voor een kleuter zijn spelletjes en enorme nieuwsgierigheid die vaak in de vorm van vraagstellingen voorkomt. Zijn woordenschat hangt af van ervaringen, bevattingsvermogen en omgeving waarin het leeft. Het kind zou duidelijk in zinnen kunnen praten en zou in staat zijn om gewone voorwerpen en activiteiten te benoemen. Er bestaan toch woorden die het kind nog niet verstaat en die het automatisch van volwassenen overneemt zonder die te begrijpen.

In deze leeftijd stellen kinderen allerlei vragen rond het seksuele thema en wachten op een bevredigend antwoord. De meeste vragen gaan over **voortplanting** (bijv. Hoe ben ik geboren?) en **geslachtverschillen** tussen meisjes en jongens (Waarom hebben meisjes geen piemel?). Behalve de belangstelling voor eigen lichaam interesseren kinderen zich ook voor **naaktheid** (Waarom gaan we het zwembad niet naakt in?) en **privacy** (Waarom moet ik kloppen voor ik binnenkom?). Behalve het vragen stellen over seksualiteit gaan kinderen ook op eigen zoektocht. Ze raken eigen lichaam maar ook datgene van anderen zonder schaamde aan net als ze seksueel dierengedrag onderzoeken.

Hun aandacht voor eigen lichaam wordt geprojecteerd in het spelen van doen-alsof dokter, observeren van ouders in badkamer, spelen met genitaliën of de vergelijking van lichaamsdelen met andere kinderen. Natuurlijke nieuwsgierigheid kan tot masturbatieactiviteiten leiden die in deze leeftijd geen verbinding tot seksualiteit betekenen maar worden eerder als een aangenaam gevoel gevonden.

---

¹⁵ Baar J.A.M. & Bastiaansen C.A., *Het lichamelijk functioneren*, Houten: Bohn Stafleu van Loghum, 1997, p. 144.

Het is belangrijk aan te duiden dat hier genoemde handelingen een normaal onderdeel van kindontwikkeling zijn die tot bewustheid van eigen identiteit leiden. In deze periode worden kinderen vaak verliefd en praten over liefde zonder schaamde. Er kan geen sprake zijn over een relatie maar wel over gevoelsuitdrukking. Interessant is ook de woordenschat waarover kinderen beschikken in verbinding met geslachtsdelen (bijv. plasser, piemeltje, poenie, pipi enz.).

- 2) Schoolkindfase – In de leeftijd tussen ca. 6-12 jaar bezoekt kind normaalgesproken basisschool (in Nederland vanaf 5 jaar, daartegen in België vanaf 6 jaar). Het kind neemt een andere sociale rol aan om scholier te zijn en is de meeste tijd bezig met leren. Een nieuwe omgeving en nieuwe ervaringen worden intensief beleefd. Zij vormen de basis zowel voor kennis als voor sociale contacten met klasgenoten en leerkrachten. In deze leeftijdsperiode worden zgn. persoonlijkheidsaspecten ontwikkeld, dat betekent sensomotoriek, geheugen, intellect, zelfbeheersing enz. Het kind is vaak geïnteresseerd in allerlei sportactiviteiten of computer en het is voor hem belangrijk om zich geprezen en gerespecteerd te voelen. Al deze jeugdherinneringen blijven van groot belang voor het latere leven.

Kinderen van de schoolkindfase zijn aan het begin van **prepuberteitsfase** die als overgang van de kindheid naar de rijpingsperiode wordt gedefinieerd. De prepuberteitsfase gaat de **puberteitsfase** vooraf. Deskundigen zijn het niet eens over de afbakening van de fasen omdat ze per kind verschillen. In het algemeen geldt de leeftijd van 6-11 jaar voor de prepuberteitsfase en 11-13 voor de puberteit.

In vergelijking met de snelle lichamelijke ontwikkeling in de eerste vijf jaren, groeit het kind nu veel minder. Pas in de helft van de schoolkindfase treedt er een opmerkelijke geslachtsontwikkeling op in lichaamsgroei en lichaamsbouw. Bij meisjes begint het volume van de borstklier gemiddeld rond 10-jarige leeftijd toe te nemen. Bij jongens ontwikkelen geslachtsdelen gemiddeld wanneer ze 11 jaar zijn.¹⁶

Ervaringen van de eerdere peuter-/kleuterfase verbonden aan seksualiteit worden helemaal vergeten. Kinderen zijn heel gevoelig voor een normafwijking waardoor het belangrijk is om aan het kind uit te leggen dat zich iedereen een beetje anders ontwikkelt. Ze vergelijken zich met elkaar en denken over eigen lichaam of het 'in orde' is wat soms in het collectief tot minderwaardigheidsgevoel kan leiden.

Vaak gebeurt er dat kinderen hun woordenschat met scheldwoorden verbreden. Ze gebruiken ze echter zonder ze echt te begrijpen. Het is noodzakelijk om kinderen over de betekenis van de woorden voor te lichten. Kinderen in deze leeftijd zijn bovendien nog steeds vol vertrouwen en ze kunnen gevaarlijke situaties niet goed herkennen. Daardoor worden ze vaak doelwit van seksueel misbruik.

---

¹⁶ Baar & Bastiaansen, *Het lichamelijk functioneren* (1997):144.

In vergelijking met kleuterfase nemen vragenstellingen over seksualiteit af. Kinderen wegen vaak af of ze een vraag in verband met seksualiteit wel of niet stellen. Deskundigen beweren dat zich een 'signaal' bij het kind van ongeveer 6 jaar ontwikkelt. Dit werkt als een alarm voor thema's die door volwassenen onaangenaam of juist onacceptabel worden beschouwd. In gevolge daarvan vragen en doen kinderen liever niets waardoor ze in problemen zouden kunnen raken. Het feit dat kinderen geen vragen over seksualiteit stellen, betekent echter niet dat ze erin niet geïnteresseerd zijn. Natuurlijke nieuwsgierigheid wordt in plaats van de vraagstellingen geprojecteerd in het bekijken van verschillende erotische tijdschriften. Vooral jongens willen niet 'erachter' blijven tussen hun leeftijdsgenoten.

Veel experts wijzen op het feit dat zowel de kleuterfase als de schoolkindfase (tot het begin van de puberteit) rustige perioden zijn op het biologische en ook psychologische niveau van het kind. Het is echter niet uitgesloten dat het kind in contact raakt met seksualiteit middels media maar ook bij boeken of tijdschriften. Deze bronnen kunnen een model voor het kind verschaffen dat hij zou willen navolgen. Juist bij deze bedreigingen zijn ouders en andere opvoeders van onmisbaar belang.¹⁷

---

¹⁷ Rašková, *5 otázek k sexuální výchově dětí předškolního a mladšího školního věku (3-11 let)*, (2007):15-20.

4. Relationale en seksuele vorming

De laatste jaren werd een vast onderdeel van de kinderopvoeding ook seksuele voorlichting. Sinds eind 2012 werd de aandacht ook aan seksualiteit en daarmee gebonden diversiteit besteed op scholen in Nederland. Relationale en seksuele vorming is verplicht voor zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs en speciaal onderwijs dat in een sociaal veilig klimaat wordt onderricht.¹⁸ Daartegen staat de situatie in België waar de relationele en seksuele vorming geen verplicht vak is en dus nog steeds geen deel uitmaakt van het vaste lespakket. In het begin van het jaar 2017 beslisten Vlaamse scholen zelf of ze lessen seksuele opvoeding willen geven en wat ze eventueel precies inhouden.¹⁹ Om over de status van de seksuele vorming verder te kunnen praten, moet er eerst een definitie worden vastgesteld.

4.1 Definitie

De volledige en algemenere benaming voor het leerproces dat allerlei aspecten van seksualiteit bespreekt, is **relationele en seksuele vorming (RSV)**. In Nederland en België wordt de term vaak afgekort tot **seksuele vorming** die als **seksuele opvoeding** of **voorlichting** ook wordt genoemd. Door deze afkortingen zonder het eerste belangrijke deel 'relationele' kan de bedoeling van de vorming verschillend en ook verkeerd worden begrepen. In de meeste gevallen wordt deze term met 'seksuele belering' verwisseld. Aan de hand van de volgende definitie worden deze twee begrippen van elkaar onderscheiden en verder toegelicht.

Seksuele vorming is opvoeding tot een verantwoordelijk partnerschap, huwelijk en ouderschap, in die zin dat het vooral om een pro-sociale opvoeding gaat (opvoeding tot sociale relaties, tot relaties tussen mensen), gebaseerd op gevoeligheid, respect en verantwoordelijkheid in de relatie tegenover anderen. Tussen de begrippen *seksuele vorming* en *seksuele belering* zien wij een groot verschil. *Belering* is op zichzelf alleen maar een klein, ook al belangrijk deel van de complexe seksuele vorming waarin er meer wordt behandeld – een positief beeld van waarden en normen in het kinderleven.²⁰

---

¹⁸ 'Seksuelevorming.nl', URL: <<https://www.seksuelevorming.nl/visie-en-beleid/overheidsbeleid-en-regelgeving/kerndoelen>> (geraadpleegd op 20 juli 2017).

¹⁹ 'Klasse', URL: <<https://www.klasse.be/77686/relationele-en-seksuele-vorming-taak-elke-leraar/>> (geraadpleegd op 20 juli 2017).

²⁰ Origineel van de citatie in: Smolíková K. & Hajnová R., *Než se dítě zeptá...Program sexuální výchovy dětí předškolního věku*, Praha: Portál, 1997, p. 8.

Op grond van de definitie kan worden geconcludeerd dat onder RSV niet alleen opvoeding van tussenmenselijke en dus ook seksuele relaties wordt begrepen maar dat het onder andere ook kennisbemiddeling, oriëntatie in normen en waarden en beheersing van zelfhandeling omvat.

Een effectieve RSV kan informatie verschaffen aan jonge mensen die leeftijd geschikt, cultureel relevant en wetenschappelijk correct zijn. Zo'n vorming gaat vanuit een positief standpunt zonder de met dit gebied verbondene gevaren en risico's te vergeten. Kinderen moeten geïnformeerd en uitgerust worden met nodige kennis en vaardigheden om een ingelichte beslissing te kunnen nemen over hun relaties en seksuele leven. RSV gaat van het recht op gelijkwaardige behandeling tot seksuele autonomie van kinderen en jongeren uit dat in de International Planned Parenthood Federation (IPPF) van 1996 is beschreven.²¹

4.2 Psychologisch perspectief

Bij de kwaliteit van de seksuele of sociaal-seksuele vaardigheid speelt belangrijke rol niet alleen 'belering' in de seksualiteit maar ook andere aspecten. Volgens prof. PhDr. Zdeněk Matějček, een bekende Tsjechische kinderpsycholoog die een onontbeerlijke functie van het gezin beklemtoonde²², wordt relationele en seksuele vorming op drie niveaus ontwikkeld:

- Emotioneel niveau – Dit eerste niveau is het belangrijkste omdat het de basis vormt voor andere twee niveaus. Hoe het standpunt van het kind tot de seksualiteit is, wordt al in zijn vroege kinderjaren beïnvloed. Een veilige emotionele achtergrond en positieve sociale relaties in de omgeving waarin het kind zich bevindt, zijn de hoeksteen voor zijn toekomst. Dit beeld van de gevoeligheid en het gevoelsvermogen wordt verder geprojecteerd in zijn volwassenheid en in de waarneming, beleving en uitdrukking van gevoelens.
- Sociaal niveau – Het kind vormt zijn stelling tegenover de seksualiteit niet alleen op grond van eigen emotionele ervaringen maar ook op basis van verworven (aangeleerde) ervaringen van zijn omgeving. Een seksueel gemotiveerd gedrag leert het kind langzamerhand ook van zijn voorbeelden en modellen aan waarmee het wordt omringd. De kracht van de sociale omgeving is sterker dan de kracht van de opzettelijke opvoeding en inlichting waardoor het kind niet alleen een positief modellengedrag maar ook een negatief nadoet waarmee het spontaan in contact raakt. Vooral de kinderen in de vroege kindertijd worden beduidend meer beïnvloed door datgene wat ze zelf beleven dan door een leerstelling die ze alleen horen. Bijzonder belangrijke rol in de relationele en seksuele vorming van het kind spelen degene mensen aan die het kind emotioneel is gebonden en

---

²¹ UNESCO, *International Technical Guidance on Sexuality Education*, Paris: UNESCO, 2009, p. 2-3.

²² 'Československá bibliografická databáza', URL: <<https://www.cbdb.cz/autor-4604-zdenek-matejcek>> (geraadpleegd op 24 juli 2017).

die voor hem als een voorbeeld staan, namelijk ouders maar eventueel ook andere opvoeders.

- Verstandelijk niveau – In het derde niveau krijgt het kind al genoemde ‘seksuele belering’. Het gaat dus om informatie, kennis, vaardigheden en praktijken waarmee zich het kind leert en die worden verder toe-eigent, verdiept en verbeterd.

Deze drie niveaus vormen een startpunt voor de zoektocht van de kinderen naar hun seksualiteit. Er wordt vaak gediscussieerd wanneer de geschikte tijd is om met de kinderen over seksualiteit te beginnen praten. Volgens veel deskundigen komt de juiste tijd om in gesprek te gaan wanneer ze zo volgroeid zijn dat ze naar enkele feiten vragen, zoals geslachtelijke verschillen tussen meisjes en jongen of kindergeboorte, en wanneer ze bekwaam zijn om de antwoorden te begrijpen. Bij de kennis die het kind straks voor het eerste schoolbezoek zou hebben, horen ook andere thema’s, namelijk relaties tussen jongens en meisjes, vertrouwen en privacy, hygiëne, gevaarlijke mensen enz.

De kinderen zouden de kennis over de tussenmenselijke relaties nog in de tijd verwerven wanneer ze in de bekende gezinskring verblijven en voordat ze zich beginnen aan te sluiten bij hun tijdsleefgenoten of andere volwassenen. Zo’n tijdperk begint met de leerplicht (zie *Schoolkindfase* in *Hoofdstuk 3*). Als de kinderen niet over deze kennis beschikken en de naasten lijken dit niet te realiseren of te negeren, zullen de kinderen een informatiebron ergens anders zoeken. In zulke situaties wenden de kinderen zich meestal tot hun vrienden en ze maken tegenwoordig ook gebruik van toegankelijke media. Het gevolg daarvan kunnen ongeschikte informatie zijn aan de hand waarvan ze een vertekend of zelfs ge vulgariseerd beeld kunnen krijgen.

Al met al, voor een goede relationele en seksuele vorming is een ‘belering’ niet voldoende. Helemaal belangrijker is de naaste omgeving van het kind waardoor een positief beeld van tussenmenselijke relaties hem wordt bijgebracht. Een lieve en liefdesvolle sfeer waarin mensen zich elkaar respect, sympathie, tederheid en begripsvermogen tonen, neemt het kind deze vaardigheden spontaan en van zichzelf over.²³

4.3 Relationele en seksuele vorming op scholen

Toen Sigmund Freud de termijn kinderseksualiteit lanceerde, veroorzaakte hij een grote ophef. Freud benadrukte dat kinderseksualiteit aan hedonistische principes en beleving van aangename gevoelens is verbonden en dat het niets te maken heeft met de voortplanting. Bij zijn psychoanalytische werk sloten talloze aanhangers aan die hun constatering verder bij volwassenen of bij kinderen onderzochten.

---

²³ Smolíková & Hajnová, *Než se dítě zeptá...Program sexuální výchovy dětí předškolního věku* (1997):9-10.

De manier hoe de seksualiteit in de maatschappij wordt gehanteerd en wat over de seksualiteit wordt aanbevolen, hangt met zgn. actueel 'waarheidsregime' waar zich Foucault mee bezig hield.²⁴ Vereenvoudigd gezegd is het waarheidsregime datgene waarin de maatschappij op een gegeven moment vertrouwt dat het op die wijze zou moeten zijn. Bijv. Helga Fleischhauer-Hard beweert dat de verhouding tot de seksualiteit in de 17^e eeuw heel vrij was. Iedereen kon zijn seksuele behoeftes naar believen bevredigen hoe ver het niemand anders beïnvloedde. Ze beweert ook dat kinderoppassers en ouders van kindermasturbatie gebruik maakten om kinderen te kalmeren. Ze namen aan de masturbatie zelfs deel. Volgens de schrijfster kon deze seksuele openheid daartoe leiden dat mensen zich niet kwetsten en zowel anderen als zelf niet bedreigden.²⁵

Wortels van seksuele vorming zijn al in de 19^e eeuw te vinden. Voor de pioniers van seksuele vorming worden seksuologen A.H. Forel (1848-1931) en H.H. Ellis (1858-1939) beschouwd. Volgens Zwitser A.H. Forel was seksuele vorming een primaire methode om seksuele problemen te voorkomen. Daarnaast was Engelsman H.H. Ellis gericht op de strijd tegen de puriteinse dogma's ten opzichte van vrouwen en seksuele vorming.

Het belang van seksuele vorming werd in ontwikkelde landen beklemtoond na de Eerste Wereldoorlog. Een grotere aandacht aan menselijke seksualiteit kwam dan weer na de Tweede Wereldoorlog wanneer er streven was om seksuele vorming op scholen in te voeren. In het begin jaren vijftig van de 20^e eeuw was de meerderheid van de Europese landen daartegen. Een uitzondering was Zweden waar seksuele vorming op basisscholen in 1942 werd ingevoerd.

Relationele en seksuele vorming werd een zeker bestanddeel in veel landen. Een verschil ligt echter in de inhoud, vorm en leeftijd van kinderen die worden onderwezen. In Europa maakt RSV deel van het vaste onderwijsplan vanaf eerste schooljaren bijv. in Oostenrijk, Duitsland en in Engeland. In Tsjechië en Slowakije is RSV opgenomen in het onderwijs maar meestal hangt het van leerkrachten af hoe ze met de vorming omgaan en welke thema's ze bespreken. Interessant is dat RSV in de Verenigde Staten niet in de vorm van een les wordt gegeven maar er wordt nadruk vooral op algemene informatie gelegd over seksueel overdraagbare aandoeningen (soa's) en risico's van promiscue gedrag. RSV is op Amerikaanse scholen gerealiseerd middels inlichtende campagnes waaraan scholen deelnemen.²⁶

---

²⁴ Devos R., *Waarheid spreken in politiek, onderwijs en vriendschap. Michel Foucault over de parrèsia*, Antwerpen – Apeldoorn: Garant, 2013, p. 9-10.

²⁵ Collectieve Uitgave, *Děti a jejich sexualita – rádce pro rodiče a pedagogy*. Brno: CPress, 2014, p. 165-166.

²⁶ Rašková, *5 otázek k sexuální výchově dětí předškolního a mladšího školního věku (3-11 let)*, (2007):13.

Er kan worden gezegd dat RSV in Nederland en Vlaanderen al een vast plek heeft. In Nederland worden kinderen in verband met relaties en seksualiteit opgevoed sinds jaar 2012. RSV houdt ook thema's in die al vanaf groep 1 van de basisschool thuishoren in het onderwijs en die met de kinderen kunnen worden besproken. In België is RSV geen verplicht vak maar het staat wel opgenomen in de eindtermen en de ontwikkelingsdoelen van het Vlaams onderwijs waardoor leerkrachten er wel verplicht moeten rond werken.

4.3.1 Belang en doelstellingen

In het verleden werd seksualiteit beschouwd als een bedreiging. Seks leidde tot ongeneesbare soa's en ongewenste zwangerschappen. Tegenwoordig helpt RSV jonge mensen om relaties aan te gaan en werkt gunstig bij hun persoonlijke groei. Uit onderzoek blijkt dat goede RSV leidt tot meer **verantwoord seksueel gedrag, minder seksueel geweld, minder seksueel overdraagbare aandoeningen, minder ongeplande zwangerschappen en beter gebruik van voorbehoedsmiddelen**. Jongeren die vertrouwd met het thema seksualiteit zijn, stellen daarnaast hun eerste seks ook langer uit. Ze weten wat ze bij seks kunnen verwachten en ze zijn uitgerust met kennis over veilige seks en andersom risico's waardoor ze hun grenzen beter kunnen bewaken.

Het gemeenschappelijke doel van RSV is aan de ene kant seksuele dwang of grensoverschrijdend gedrag voorkomen, maar ook homonegatief gedrag. En aan de andere kant respectvol gedrag dan wel seksuele weerbaarheid van leerlingen bevorderen²⁷. Deze ambitie sluit enige doelstellingen in, bijv. om kinderen in een sociaal veilig schoolklimaat te onderwijzen hoe ze met anderen respectvol kunnen omgaan om hun grenzen en wensen te respecteren. Kinderen weten welk seksueel gedrag wel of niet toelaatbaar is en ze zien verschillen in seksrollen, genderidentiteiten en relaties in waarbij ze in een gezonde seksuele ontwikkeling worden ondersteund. Evengoed verwerven ze kennis over de functies en veranderingen in het lichaam waardoor hun positief zelfbeeld en lichaamsbeeld wordt bevorderd. Ze raken bekend met voortplanting, zwangerschap en om soa's te voorkomen. Een essentieel onderdeel maakt ook bewustzijn van seksueel misbruik of grensoverschrijding uit en hoe kinderen zich daartegen kunnen verweren, eventueel waar ze hulp kunnen opzoeken. Dit alles leidt tot de bekwaamheid om over eigen lichaam, seksualiteit en emoties zonder schaamde te kunnen praten en uiteindelijk een relaties op te kunnen bouwen met wederzijds begrip en respect.²⁸

---

²⁷ 'Seksuelevorming.nl', URL: <<https://www.seksuelevorming.nl/visie-en-beleid/overheidsbeleid-en-regelgeving/kerndoelen>> (geraadpleegd op 27 juli 2017).

²⁸ 'Seksuelevorming.nl', URL: <<https://www.seksuelevorming.nl/onderwijssoort/basisonderwijs/starten-met-seksuele-vorming/doelen-relatieve-en-seksuele-vorming>> (geraadpleegd op 22 augustus 2017).

Het is onontbeerlijk dat kind veelzijdig ontwikkeld wordt. Menselijke seksualiteit hangt samen met andere aspecten van de biologische, cognitieve, emotionele en morele ontwikkeling die al vanaf de geboorte worden gestimuleerd. Daarin spelen een cruciale rol naast en omgeving die goede begeleiders voor kinderen en jonge tieners kunnen zijn tijdens deze processen. Adolescenten hebben daarbij nog een extra behoefte aan een ondersteuning omdat hun seksuele ontwikkeling in deze leeftijd (ca. 15-20 jaar) een hoogtepunt bereikt wanneer ze hun kennis liever ergens anders zoeken dan bij de ouders. Bovendien heeft gezin en andere informele bronnen zoals vrienden en media niet alle nodige kennis. Bijv. soa's en anticonceptie zijn vrij technische gebieden waarover jongeren kunnen worden voorgelicht door scholen en andere organisaties betrokken bij RSV, namelijk *Rutgers*, *Sensoa*²⁹ en andere. Deze instellingen moeten ook de weg leggen naar juiste informatie die misleidende of onrealistische boodschappen over seksualiteit bestrijden.³⁰

4.3.2 Inhoud en implementering

Het kan lijken dat de inhoudsbepaling van RSV een onoplosbaar probleem is. Hoewel de meningen over de inhoud bij deskundigen sterk verschillen (vooral bij dokters, psychologen en pedagogen), hebben ze de basisvoorwaarde gemeenschappelijk. De inhoud van RSV moet van de tot nu toe opgedane ervaringen van het kind uitgaan en daarbij goed aansluiten.³¹

Bij de realisatie van RSV gelden bepaalde regels die grondprincipen concipiëren en de effectiviteit van de vorming versterken. Tot de grondprincipen behoren de volgende punten (enkele daarvan werden al in deze scriptie genoemd):

1. Complexiteit – alle inhoudsgebieden tegelijkertijd en in alle niveaus te ontwikkelen
2. Vertrouwen – oprechte informatie vriendelijk maar opvoedend te verstrekken
3. Geschiktheid – gebruik van geschikte opvoedende methodes en middelen aangepast aan biologisch, psychisch en sociaal niveau van het kind en zijn leefwereld
4. Ethiek – opvoedend inwerken bij sociaal wenselijk zedengedrag inbegrepen de tolerantie tegenover seksuele minderheden, bijv. homoseksuelen enz.
5. Wetenschappelijkheid – oprechte informatie op basis van actuele wetenschappelijke uitslagen verstrekken

---

²⁹ Meer informatie op de websites: <https://www.rutgers.nl/> en <http://www.sensoa.be/> (geraadpleegd op 22 augustus 2017).

³⁰ 'Seksuelevorming.be – van Sensoa voor leraars en begeleiders', URL: <<http://www.seksuelevorming.be/praten-over-seks/seksuele-vorming/waarom-relatieve-en-seksuele-vorming-belangrijk>> (geraadpleegd 8 augustus 2017).

³¹ Rašková, *5 otázek k sexuální výchově dětí předškolního a mladšího školního věku (3-11 let)*, (2007):21.

6. Co-educatie – gemeenschappelijke vorming voor zowel jongens als meisjes, geen afbakening maken in thema's op basis van het geslacht
7. Interactie – actieve uitwisseling van meningen, ervaringen en kennis in de groepen die zowel homogeen qua leeftijd zijn als heterogeen qua verschillende opvattingen en modellen
8. Samenwerking van instelling met ouders/opvoeders – basisinformatie over betekenis en verloop van RSV weergeven, standpunten van ouders/opvoeders respecteren, individuele houding toepassen

Naast deze algemene grondprincipen gaat RSV van seksuele en reproductieve rechten uit die in het Charter voor seksuele en reproductieve rechten van IPPF wordt omsloten. Er zijn in het geheel 12 rechten gedefinieerd die een onderdeel maken van het Internationale verdrag over mensenrechten. Deze rechten werden met de opzet opgesteld om seksuele en reproductieve rechten en vrijheid te ondersteunen en beschermen in alle politieke, economische en culturele stelsels in de wereld.³²

Hoe het al wordt vermeld, moet RSV aangepast aan de leefwereld van het kind worden. Daardoor ontstaan er vooral twee grotere verschillen tussen RSV voor kinderen in de kleuterfase en in de schoolkindfase (zie ook *Hoofdstuk 3*).

- 1) Activiteiten voor kinderen in de kleuterfase – In deze leeftijd van het kind is van groot belang het **kinderspel**. Behalve spellen in je eentje heeft het kind ook behoefte om zicht bij gezelschapsspellen te kunnen uitdrukken. Het spel is gedefinieerd als de hoogste vorm van het vrije leren dat veelzijdig is en verschillend geïnterpreteerd kan worden. Wanneer kinderen met elkaar spelen, volgen ze regels die ze samen hebben afgesproken. Bij het spelen kunnen kinderen tegelijkertijd alle vaardigheden inzetten zoals de motorieke, emotionele en intelligente. Ze appreciëren het meest om met allerlei spullen en speelgoederen te spelen. Bij RSV is het spel ook de beste onderwijsmethode. De speelactiviteiten zoals doen-alsof dokter of andere die zich bijv. in de kraamkliniek afspeelen, kunnen uitgebreid worden over het werken met **plaatjes**; lezen of luisteren naar **verhalen**; kijken naar **video's**; **tekenen** en **knutselen** of verzinnen verhalen omtrent een concreet thema. De meest belangrijke activiteit tijdens het spelen is het **gesprek**. Niet in de zin van een voorlichting maar vooral in de vorm van het beantwoorden op alle vragen en onduidelijkheden van het kind.
- 2) Uitgebreide activiteiten voor kinderen in de schoolkindfase – De hoofdrol speelt niet alleen het spel maar het moet ook over andere praktische handelingen worden uitgebreid, bijv. over **dramatisering**; **situatie-**, **simulatie-** en **interactiespellen**;

---

³² Rašková, *5 otázek k sexuální výchově dětí předškolního a mladšího školního věku (3-11 let)*, (2007):31-33.

modelsituaties oplossen, spelen met **bouwdozen**, **kruiswoordraadsels** en **quizen**. Natuurlijk is het gesprek van groot belang ook in deze fase. Kinderen zijn in deze leeftijd al in staat om werkelijkheid van verschillende standpunten te beoordelen. Ze kunnen onderlinge verbindingen zien en hun kennis ordenen.³³

Scholen in Nederland en Vlaanderen bepalen zelf vanuit welke doelen ze les over het thema willen geven en ze kiezen ook zelf welke lesmaterialen voor hen het meest geschikt zijn. De taak van scholen is onder andere voor een sociaal veilig klimaat te zorgen opdat het onderwijs zo soepel mogelijk kan verlopen. RSV behandelt verschillende onderwerpen die onderscheiden qua de doelgroep waarvoor de les wordt voorbereid. Bij algemene thema's die door een expertengroep binnen de Wereldgezondheidsorganisatie worden ontworpen, hoort bijvoorbeeld: *Lichaam en seksualiteit, Relaties en gevoelens, Voortplanting en zwangerschap, Seksueel overdraagbare aandoeningen, Grenzen en weerbaarheid, Gender en seksuele oriëntatie, Seks en media, Seks en samenleving*.³⁴

4.4 Seksuele diversiteit

Seksualiteit is een element van ons leven waaraan wij niet kunnen ontkomen. Als seksualiteit in veel landen nog steeds als taboe wordt beschouwd waarover mensen niet zonder rode oortjes kunnen praten of juist niet mogen praten, hoe wordt dan homoseksualiteit aangezien? Als een ziekte of een zondige begeerte?

Een deel van RSV in Nederland en Vlaanderen maakt ook het thema seksuele diversiteit uit. Het staat ook in de kerndoelen dat kinderen op school onder andere ook met seksuele minderheden leren om te gaan. In dit hoofdstuk en zijn subhoofdstukken wordt aandacht juist aan seksuele diversiteit geschonken en dat vooral in betrekking met scholen.

4.4.1 Variabiliteit van menselijke seksualiteit

Menselijke seksualiteit kent enkele vormen. Het begrip **LGBT** of **LGBTI/Q** wordt gebruikt voor de gemeenschap mensen met seksuele minderheidsoriëntatie (dus met een andere dan de heteroseksuele). De afkorting sluit lesbiennes, gays, biseksuelen, transseksuelen en interseksuelen in. Het Q staat voor '**queer**' dat een overkoepelende term voor alle minderheden is.

Heteroseksuelen zijn mensen die zich seksueel aangetrokken voelen tot mensen van het andere geslacht. Het komt echter voor dat heteroseksuelen ook een homoseksuele leeftijdsperiode beleven wanneer ze aan eigen identiteit twijfelen en experimenteren.

---

³³ Rašková, *5 otázek k sexuální výchově dětí předškolního a mladšího školního věku (3-11 let)*, (2007):34-37.

³⁴ 'Seksuelevorming.be – van Sensoa voor leraars en begeleiders', URL: <http://www.seksuelevorming.be/themas-voor-seksuele-vorming> (geraadpleegd 27 juli 2017).

Homoseksueel georiënteerde is dan diegene die door hetzelfde geslacht wordt aangetrokken. Er zijn zowel homoseksuele mannen (**gays**) als vrouwen (**lesbienne**). Het is echter moeilijk om het aantal homoseksuelen precies te bepalen omdat men aan de kant van de respondenten vaak met onwilligheid of angst tegenkomt.

Biseksualiteit markeert oorspronkelijk iemand die tweeslachtig is. In de context van de seksualiteit wordt de termijn voor personen gebruikt die seksueel door mannen maar ook vrouwen worden opgewonden.

Met het begrip **interseksualiteit** wordt in de geneeskunde een mens beschreven die tegelijkertijd mannelijke maar ook vrouwelijke geslachtskenmerken heeft. In de sociologie wordt met de term diegene gemarkeerd die zich opzettelijk zo aankleedt en gedraagt dat het moeilijk is om zijn geslacht te bepalen. In het kader van de seksuele oriëntatie gaat het om een persoon die zich als man noch als vrouw voelt en kan zelf ook niet vaststellen door welk geslacht hij/zij seksueel wordt aangetrokken.

Onder **transseksualiteit** verstaan wij de toestand van zgn. 'inverse seksuele oriëntatie' wanneer zich mannen met vrouwen identificeren en omgekeerd vrouwen met mannelijke geslachtsidentiteit. Het fysieke en psychische geslacht van de persoon is helemaal verschillend. Met transseksualiteit is ook afschuw tegen zichzelf gebonden en een wens naar de operatieve geslachtsverandering.

Tot het thema seksuele minderheden behoort ook het woord **coming-out** dat in het Nederlands ook **uit de kast komen** wordt genoemd. Het begrip betekent naar buiten komen met zijn/haar seksuele (minderheids-)oriëntatie. Een bredere context sluit een langdurend proces in, namelijk het proces van herkenning, zelfbewustzijn, erkenning van eigen seksuele oriëntatie en bekwaamheid om deze aan andere mensen mede te delen. Daarnaast wordt soms de termijn **outing** gebruikt die een situatie benoemt wanneer de persoon zijn seksuele oriëntatie niet zelf bekend maar iemand anders en meestal zonder zijn/haar toestemming.³⁵

4.4.2 Waarom aandacht aan seksuele diversiteit

De identiteit wordt al vanaf jonge leeftijd ontwikkeld, zo ook seksuele identiteit. Uit het onderzoek blijkt dat 1 op 11 jongens en 1 op 5 meisjes weleens een seksuele ervaring had met iemand van hetzelfde geslacht of dat wou proberen. Daarnaast melden zich jaarlijks ongeveer 40 kinderen en jongeren voor diagnostiek en behandeling bij het genderteam in Amsterdam en Leiden. De cijfers van het onderzoek tonen ook dat jongeren hun homoseksuele coming-out liever uitstellen omdat ze zich minder veilig voelen. Lhbt-scholieren worden ruim twee keer meer met geweld en pesten geconfronteerd dan

---

³⁵ Collectieve Uitgave, *Děti a jejich sexualita – rádce pro rodiče a pedagogy* (2014):58-60.

heteroscholieren.³⁶ Al 25% van de lhb-leerlingen die regelmatig worden gepest, denkt aan suïcide. Daarnaast doen lhb-leerlingen 4,5 keer vaker poging om suïcide te plegen dan anderen.

Al deze cijfers en feiten laten de kwetsbaarheid en hopeloosheid zien van lhbt-jongeren in het onderwijs en in het algemeen. Het is belangrijk dat seksuele diversiteit een vast onderdeel van RSV uitmaakt waardoor kinderen van jongs af aan leren dat LGBTI mensen dezelfde rechten hebben als de heteroseksuelen.³⁷

4.5 Rol van ouders en leerkrachten

De primaire taak bij RSV heeft inderdaad het gezin omdat ouders de hoofdverantwoordelijkheid dragen voor de opvoeding van hun kinderen. Kleuterschool (mogelijk vanaf 2,5 of 3 jaar in Vlaanderen) en basisschool (mogelijk vanaf 4 jaar in Nederland)³⁸ kunnen de opvoeding in het gezin alleen maar verrijken, ontwikkelen of ondersteunen. Hoe het al in het *Hoofdstuk 4.2* vooral bij het emotionele en sociale niveau van het kind werd beschreven, is het essentieel dat kinderen op een goede gezinsomgeving kunnen rekenen waar ze rolvoorbeelden in hun ouders kunnen vinden. In het algemeen is het bekend dat moeder het eerste vrouwelijke voorbeeld is en vader het eerste mannelijke. In een goed functionerend gezin vult moeder en vader elkaar in de opvoeding aan.

Daarnaast zijn leerkrachten bij de seksuele opvoeding ook van belang. Het is omstreden of elk gezin echt bekwaam is om een goede RSV te verschaffen. Leerkrachten zijn vaak de enige competente experts die aan RSV van kinderen deelnemen op het geschikte vakkundige maar ook methodische niveau.

Leerkrachten hebben echter ook geen makkelijke taak. Er werd een onderzoek uitgevoerd met betrekking tot de bekwaamheid van de leerkrachten op basisschool om een les over seksuele vorming te geven. Uit de resultaten blijkt dat ruim een derde van hen niet in staat is om RSV uit te richten vanwege ongeschikte persoonlijke aanleg, d.w.z. bepaalde hindernissen, eigen negatieve levenservaringen enz. De reden is echter niet dat ze niet voldoende opgeleid zijn. Sommige deskundigen vermelden dat deze hindernis in enige gevallen onverwijdbaar is zoals gebrek aan wiskundetalent wat echter niet betekent dat ze geen goede leerkrachten in andere vakken zijn.

---

³⁶ 'Gayandschool', URL: <<https://www.gayandschool.nl/kennisbank/sociale-veiligheid-in-en-rond-scholen-2014/>> (geraadpleegd op 11 september 2017).

³⁷ 'Gayandschool', URL: <<https://www.gayandschool.nl/kennisbank/sociale-veiligheid-in-en-rond-scholen-2014/>> (geraadpleegd op 11 september 2017).

³⁸ Meer over het onderwijsverschil op de websites: <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/naar-de-kleuterklas> en <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/basisonderwijs/vraag-en-antwoord/wanneer-mag-mijn-kind-naar-de-basisschool> (geraadpleegd op 30 augustus 2017).

De standpunten van leerkrachten zijn ook van groot belang want hun eventuele negatieve verhouding tegenover de seksuele vorming zou in het schoolonderwijs de interpretatie van kennis kunnen beïnvloeden. Bovendien hoeven hun ethische stellingen niet te leiden tot het verzwijgen of verdraaien van de objectieve kennis. Er werd vastgesteld dat in de meeste gevallen leerkrachten een positieve verhouding hebben tegenover RSV. In vergelijking met ouders moeten leerkrachten de seksuele problematiek op een professioneel niveau hanteren. Ze moeten bekwaam zijn om alle informatie op een leeftijdsadequate wijze te bemiddelen en ook directe vragen te beantwoorden.

Scholen krijgen soms vragen of negatieve reacties van ouders als ze lessen over seksuele vorming willen geven. Het is belangrijk om met ouders in dialoog te gaan, hun zorgen te begrijpen en deze met de juiste redenering weg te nemen. Tot de vier meest voorkomende weerstanden behoren:

- 1) Kinderen op de kleuter-/basisschool zijn te jong voor seksuele vorming. Kinderen hebben behoefte en recht aan informatie. Ze groeien daarnaast in een geseksualiseerde samenleving op en raken al vanaf de kleinste jaren in contact met beelden over seksualiteit via internet of tv.
- 2) Met seksuele vorming moedig je kinderen alleen maar aan eerder seksueel actief te worden. Dit oude vermoeden werd al langer door onderzoeken ontkend. Het is juist omgekeerd. Een goede RSV leidt tot seksueel overwogen keuzes en dat veel kinderen seksueel actief pas op latere leeftijd zijn.
- 3) Ouders horen kinderen seksueel op te voeden en niet de school. De belangrijke rol bij de seksuele vorming spelen zeker ouders maar vaak gebeurt dat ze met dit thema te laat beginnen omdat ze het een lastig onderwerp vinden of ze niet goed weten welke informatie voor een bepaalde leeftijd van hun kind relevant zijn.
- 4) De school moet zich richten op haar kerntaken zoals taal en rekenen. Taal en rekenen zijn ongetwijfeld een belangrijk onderdeel van het basisonderwijs maar aandacht voor vriendschap, respectvolle omgang en bevorderen van weerbaarheid ook. Intussen werd RSV ook in de kerndoelen voor het basisonderwijs in Nederland opgenomen en in de eindtermen en ontwikkelingsdoelen voor het Vlaams onderwijs.³⁹

Seksuele vorming vanuit het standpunt van de opvoeding gevende volwassenen is kwestie van hun vrije wil. Kinderen zijn niet in staat om te beslissen wanneer ze met het seksuele thema willen of moeten worden voorgelicht. De belangrijkheid van de opvoeding voor het

---

³⁹ 'Seksuelevorming.nl', URL: <<https://www.seksuelevorming.nl/onderwijssoort/basisonderwijs/ouders>> (geraadpleegd op 31 augustus 2017).

toekomstige leven van het kind is onbetwistbaar. Ook al het niet mogelijk is om RSV aan ouders te bevelen, kunnen wij aan ouders nog steeds appelleren.⁴⁰

4.6 Onderwijssteun en materialen

Zowel voor leerkrachten als voor ouders bestaan meerdere online platformen die het thema seksualiteit en daarmee gebonden RSV makkelijker toegankelijk en bespreekbaar maken. Een van de platformen is het Nederlandse **Rutgers.nl** dat in 2017 vijftig jarig bestaan viert. Zijn missie is voorlichting te geven aan kinderen en jongeren tot 25 jaar maar ook ouders bij de seksuele opvoeding te ondersteunen. De instelling streeft naar de toegang tot informatie en zorg te verbeteren net als professionals, organisaties en samenleving te versterken. Dat betekent onder andere dat ze seksueel grensoverschrijdend en riskant gedrag helpen te voorkomen en mensen meer bewust over de hulpverlening maken.

Wij verbeteren de seksuele gezondheid van mensen in Nederland en daarbuiten. Seksuele gezondheid is niet alleen de afwezigheid van soa, ongeplande zwangerschappen of seksuele problemen [...], het gaat ook over prettige, gewenste en gelijkwaardige seksuele contacten. Vrij van dwang, discriminatie of geweld.⁴¹

De organisatie is ook internationaal actief. In veel landen hebben vrouwen, jongeren en kwetsbare groepen geen vrijheid om zelf keuzes te maken in betrekking met hun seksualiteit. Tegenwoordig zijn er nog steeds homoseksuelen die hun seksuele oriëntatie moeten geheimhouden even als er veel mensen met soa of hiv/aids zijn. Daarnaast blijft het percentage van gedwongen seks steeds hoog. Seksuele gezondheid heeft in veel landen te maken met daar overheerste armoede, gebrek aan kennis en voorzieningen, ongelijke kansen en taboes.⁴²

Tot de producten van Rutgers behoort ook de webpagina **Seksuelevorming.nl** die tips en tools voor lesgeven over relaties en seksualiteit verstrekt. Er staan verschillende handleidingen, lespakketten, filmpjes en spellen ter beschikking die qua doelgroep en thema worden gesorteerd en die hulpverleners voor zowel leerkrachten als ouders die hun kind willen voorlichten. Er is ook een sectie met het audiovisuele materiaal dat aan bepaalde criteria moet voldoen om bijv. goed bij de ontwikkeling van jongeren aan te sluiten.⁴³

---

⁴⁰ Rašková, *5 otázek k sexuální výchově dětí předškolního a mladšího školního věku (3-11 let)*, (2007):25-30.

⁴¹ 'Rutgers', URL: <<https://www.rutgers.nl/wat-wij-doen>> (geraadpleegd op 3 september 2017).

⁴² 'Rutgers', URL: <<https://www.rutgers.nl/wat-wij-doen/noodzaak>> (geraadpleegd op 3 september 2017).

⁴³ Meer op: <<https://www.seksuelevorming.nl/lesmaterialen>> en <<https://www.seksuelevorming.nl/beeldbank>> (geraadpleegd op 3 september 2017).

Stichting School & Veiligheid bevordert het creëren van een sociaal veilig klimaat op school in het algemeen maar ook in betrekking met lhbt-leerlingen en -personeel. Op de website **Gayandschool.nl** gaan ze heel praktisch en expliciet op de kerndoelen over seksuele diversiteit in.⁴⁴

Op het gebied van de seksualiteit kan men in Vlaanderen met het Vlaams expertisecentrum voor seksuele gezondheid **Sensoa.be** in contact komen. De missie en visie van Sensoa kan worden samengevat als identiek van diegene van Rutgers.

Sensoa werkt aan het voorkomen van risico's op ongeplande zwangerschap, seksueel grensoverschrijdend gedrag, seksueel overdraagbare aandoeningen en hiv. Maar seksuele gezondheid betekent ook [...] dat seks altijd vrij is van dwang, discriminatie en geweld én aandacht hebben voor de plezierige en aangename kanten van seksualiteit.⁴⁵

Sensoa heeft ook het oog op verschillende leeftijds- en minderheidsgroepen, onder andere ook op migranten. Behalve de werkzaamheden in België schenken medewerkers van Sensoa hun aandacht ook aan het buitenland, vooral aan landen in ontwikkeling.

Sensoa heeft echter nog meer te bieden, namelijk zeven online platformen die onder de hoed van Sensoa werden opgericht om meer informatie, hulp en voorlichting ter beschikking te stellen. Jongeren kunnen bijv. gebruik maken van de website **Allesoverseks.be** waar ze nog gedetailleerder beschreven kunnen vinden waar ze in geïnteresseerd zijn rond hun seksualiteit. Een andere site heet **Mannenseks.be** die zich op homoseksuele mannen en hun seksleven richt. Daarmee hangt **Levenmethiv.be** samen omdat het in het algemeen werd erkend dat de risico hiv groter bij mannen is. **Zanzu.be** is gemaakt door samenwerking van Sensoa met de Duitse instelling BZgA (Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung). Zanzu is een platform waar alle thema's rond relatie en seksualiteit in woorden en beelden worden gepresenteerd waardoor de thematiek makkelijker duidelijk ook voor jongeren is. Informatie over allerlei gebieden in seksualiteit verstrekken ook **Seksualiteit.be**, **Sensoainternational.be** en **Seksuelevorming.be**. De laatstgenoemde webpagina is vooral gericht op leraars en begeleiders en naast de algemene informatie over RSV zijn hier ook leermaterialen te vinden. Evenals bij de Nederlandse webpagina zijn deze materialen ook qua materiaaltipe, doelgroep en leeftijd gesorteerd.⁴⁶

---

⁴⁴ 'Gayandschool', URL: <<https://www.gayandschool.nl/thema/over-ons/>> (geraadpleegd 11 september 2017).

⁴⁵ 'Sensoa', URL: <<http://www.sensoa.be/over-sensoa>> (geraadpleegd op 5 september 2017).

⁴⁶ 'Sensoa', URL: <<http://www.sensoa.be/over-sensoa>> (geraadpleegd op 5 september 2017).

Een project dat zowel in Nederland als in Vlaanderen bekend is, is **Week van de lentekriebels**. Er zijn echter twee aparte projecten, één Nederlands en één Vlaams. Het doel is echter gemeenschappelijk. Het gaat namelijk om een ondersteunde projectweek voor het basisonderwijs in het kader waarin deelnemende scholen extra aandacht besteden aan lessen over relaties en seksualiteit.⁴⁷

---

⁴⁷ Zie ook: <<https://www.seksuelevorming.nl/onderwijssoort/basisonderwijs/week-van-de-lentekriebels>> en <<http://www.seksuelevorming.be/week-van-de-lentekriebels>> (geraadpleegd op 5 september 2017).

5. Taboe voorbij?

Het lijkt dat het taboe rond seksualiteit in Nederland en Vlaanderen ten minste bij de jongere generatie niet meer actueel is omdat ze op school worden voorgelicht. Het thema van seks en menselijke seksualiteit is echter nog steeds in veel landen en families vastgebonden met het taboe-fenomeen. Vooral kinderen komen vaak horen dat over seks niet mag worden gepraat omdat seks iets intiems en persoonlijks is. Over seksuele praktijken of benamingen van geslachtsdelen wordt soms half-fluisterend verteld. Aan de thematiek seks en seksualiteit worden vervolgens gemengde gevoelens verbonden zoals beschaamdheid, engheid maar ook opgewondenheid. Deze hele beleving en hantering van het thema seks en seksualiteit leidt tot taboeïsering.

In dit hoofdstuk wordt het taboe even voorgesteld, namelijk zijn ontstaan en werking om het verschijnsel beter te begrijpen en om eventueel aan zijn geleidelijke verdwijnen in maatschappijen te kunnen werken. Daarna volgt een kort hoofdstuk over sporen van taboe in een paar werken van de kinder- en jeugdliteratuur die een vlug overzicht van de problematiek geven.⁴⁸

5.1 Het begrip

De termijn taboe gaat terug naar de Polynesische woorden 'ta' (gemarkeerd) en 'pu' (sterk, verboden, heilig).⁴⁹ Het woord kwam naar Europa door James Cook die het begrip in 1777 voor het eerst hoorde op het eiland Tonga. De grote en snelle verspreiding en integratie van het woord in veel talen wijzen naar zijn culturele universaliteit en dat niet alleen van het woord zelf maar ook van het verschijnsel dat met het woord wordt gemarkeerd. In alle culturen komen vergelijkbare verschijnselen voor ook al er geen benamingen voor bestaan. Daardoor heeft het Polynesisch begrip een lege plaats ingevuld in de woordenschat van talloze talen en werd rond de hele wereld heen verspreid.

De woordbetekenis bestaat uit twee tegenstaande aspecten. Aan de ene kant wordt onder het woord alles heilig en gewijd verstaan en aan de andere kant bedreigend, gevaarlijk, verboden en onzuiver. Daaruit kan ook geconcludeerd worden dat taboe iets heiligs is wat een gevaarlijk en vreselijk verval meebrengt. Onder het zuivere en heilige kan worden verstaan wanneer gelovigen strikte verboden volgen om door god(en) niet te worden gestraft. In sommige culturen wordt een ongestelde vrouw of een vrouw tijdens de kraambedperiode als iets onzuivers verstaan. Iedereen die met het bloed van zo'n vrouw in contact raakt, schendt tegen het taboe. Het meest verheimelijkte taboe is contact met dood.

---

⁴⁸ Collectieve Uitgave, *Děti a jejich sexualita – rádce pro rodiče a pedagogy* (2014):14.

⁴⁹ Collectieve Uitgave, *Děti a jejich sexualita – rádce pro rodiče a pedagogy* (2014):14.

Vooral in onze westerse cultuur wordt dood negatief beschouwd waardoor ze vaak met angst wordt vergezeld.

Sigmund Freud legt taboe uit als een onthouding die van verboden en beperkingen uitgaat. In vergelijking met genoemde verboden en beperkingen die door een religie en god worden geordend, blijft de redenering of oorsprong van het taboe onbekend. Zulke verboden zijn karakteristiek door de bewering 'dat mag je niet' of 'daarover praat je niet' waarnaast wij er echter geen reden voor kennen waarom het verboden is of wie het heeft verboden.

Diegene die het taboe breekt, wordt automatisch zelf taboe voor de maatschappij. De betreffende persoon wordt door niemand bestraft of uitgescholden. Zijn 'enige' en tegelijkertijd de ergste straf is het uitbannen van de maatschappij waardoor de existentie van de persoon helemaal wordt genegeerd.

Op het gebied van seksualiteit zijn gevolgen van een ongepast, provocerend of obscene gedrag heel duidelijk. De persoon wordt moreel veroordeeld of zelfs uitgedreven van de maatschappij waarin het niet 'toegestaan' is. Op deze manier beschermt de maatschappij zich tegen vernietiging en anarchie die een grotere groep mensen zou kunnen veroorzaken. Zo'n handeling zou van het maatschappelijke stelsel een groep individualisten zonder enkele wetten of orde maken.

Taboe kan verder in enkele categorieën worden gedeeld. Wij kennen **permanent taboe** (bijv. in de context van de seksualiteit gaat het om een geslachtsgemeenschap met directe verwanten – incest) en **tijdelijk taboe** (sommige toestanden – kraambedperiode of menstruatie). Er is ook **situatie-gebonden taboe** ('het past nu niet'), **aanrakings-gebonden taboe** ('daar raak je niet aan'), **mimisch taboe** ('de tong niet uitsteken') en **daad-gebonden taboe** ('dat doe je niet').

Taboe is verbonden aan een historische, sociale en situatiecontext. Datgene wat in een staat toegestaan is, is in een andere niet. Zo'n voorbeeld is nationaal taboe waar de bepaalde staat gevoelig op reageert, in Tsjechië bijv. verdrijving van Sudeten-Duitsers, in Nederland en België de kolonisering. Even zo bestaat er ook lokaal, partner- of familietaboe, bijv. het alcoholisme van een ouder of huwelijksoverspel.

Taboe wordt ontwikkeld samen met de maatschappij. Deze ontwikkeling is paradoxaal medemogelijk gemaakt door het taboe-overschrijden. Om de maatschappij te kunnen veranderen, is het belangrijk om zich van ketenen los te maken die de maatschappij vastbinden. Tegelijkertijd worden echter nieuwe regels gevolgd waardoor de maatschappij als een functiestelsel kan blijven en niet alleen een groep individualiteiten. Taboe bepaalt de identiteit, maar de taboe-overschrijding maakt ontwikkeling mogelijk.⁵⁰

---

⁵⁰ Collectieve Uitgave, *Děti a jejich sexualita – rádce pro rodiče a pedagogy* (2014):14-18.

5.2 Sporen in de kinder- en jeugdliteratuur

Tot het midden van de 18^e eeuw was de relatie tussen volwassenen en kinderen in het algemeen heel nauw. Ouders en kinderen brachten dag en nacht in elkaars nabijheid door. Ze sliepen vaak in dezelfde kamer waardoor onder andere ook seksualiteit geen taboe was. Geleidelijke veranderingen bij de kinderopvoeding kwamen aan het einde van de 17^e eeuw met de Engelse filosoof John Locke die een splendorwijs onderwijs voor kinderen benadrukte. Bovendien zette hij door dat kinderen niet meer mogen worden geslagen. Het baanbrekende begin van een nieuwe opvatting over het kind kan met het werk van de goedbekende Franse filosoof Jean-Jacques Rousseau worden gedateerd. Zijn boek *Emile, of over de opvoeding*⁵¹ van het jaar 1762 heeft de zienswijze over kinderen veranderd. De schrijver zou het kind liever in de natuur laten opgroeien zodat het niet bedorven zou worden door aangeleerd, cultureel gedrag. Daarnaast werd er naar het kind niet meer gekeken als naar een kleine volwassene maar als naar een zelfstandige existentiële vorm die over een eigen (fantasie)wereld beschikt waaraan de opvoeding ook zou moeten worden aangepast.⁵²

Opvolgers van de leer van Locke en Rousseau waren zgn. filantropijnen, een groep Duitse pedagogen die een kinderopvoeding in het teken van harmonie wilden.⁵³ Volgens hun ideeën werd de gemeenschappelijke volwassenen-kinderwereld gescheiden. Ten gevolge daarvan verdween de tot die tijd aanwezige seksualiteit uit de kinderwereld en dus ook uit kinder- en jeugdboeken. Seksualiteit werd iets waarvoor je volwassen moet zijn en die pas in de huwelijksnacht was toegestaan. Een eerdere seksuele gemeenschap werd niet geaccepteerd.

Filantropijnen schonken dus hun aandacht ook aan seksualiteit en dat vooral aan zelfbevrediging. Ze beseften de belangrijkheid van de kinderfantasie maar zagen er ook een zeker gevaar in. Daarom gaven ze afschrikwekkende voorbeelden in de verhalen aan, hopen dat ze als een waarschuwing zullen dienen. Zo wordt in het boek *Moralisches Elementarbuch. Zweyter Theil*⁵⁴ een 'natuurlijke' straf voor onanie genoemd die een jongen namens Wilhelm in het verhaal ondergaat terwijl Rudolph, een jongen die met hem niet uit mocht gaan, gezond blijft.

---

⁵¹ Origineel: *Émile, ou De l'éducation*.

⁵² 'KinderundJugendmedien.de', URL: <<http://www.kinderundjugendmedien.de/index.php/film/104-mediageschichte/literaturgeschichte/284-spaetes-18-jahrhundert-kinderliteratur-der-aufklaerung>> (geraadpleegd op 18 juli 2017).

⁵³ 'Literatuurgeschiedenis.nl', URL: <<https://www.literatuurgeschiedenis.nl/18de/thema/lg18019.html>> (geraadpleegd op 20 september 2017).

⁵⁴ Salzmann Ch.G., *Moralisches Elementarbuch. Zweyter Theil*, Leipzig, 1783.

In zwanzigsten Jahre [sic!] schrumpfte Wilhelm gar zusammen, und starb unter großen Schmerzen. Und Rudolph wurde ein gesunder und schöner Mann. Er erfuhr nun auch, daß Wilhelm durch heimliche Sünden seinen Leib geschwächt und seine Gesundheit zerstört habe, und daß er von diesen Sünden ebenfalls würde angesteckt worden seyn, wenn ihm der Vater erlaubt hätte, den elenden Knaben zu besuchen.⁵⁵

Aan het einde van de 18^e en begin 19^e eeuw verdween seksualiteit als thema uit de kinderen jeugdliteratuur. Ook in de meisjesboeken, waarin er hedendaags fantasievolle en romantische verhalen te vinden zijn, werden alle seksuele gevoelens bij jongeren ontkend. Er werden geen versieringspogingen of geen liefdesrelaties vermeld voor het vinden van de huwelijkspartner. Als er toch sprake over seksualiteit was, dan was het in de meeste gevallen op een negatieve manier zoals in het boek *Roeland Westwout*⁵⁶ waar de jongen op de opmerking van zijn tante het volgende beantwoordt: O, u bedoelt vrijpartijtjes en zo. Jasses, tante Elsa, daar staan wij toch boven...zo zijn wij toch niet, Miet en ik.⁵⁷

Seksualiteit was dus tot de jaren '70 van de 20^e eeuw een zeker taboe in de kinder- en jeugdliteratuur. Maatschappelijke veranderingen rond de jaren '60 (meer in *Hoofdstuk 2*) leidden tot een 'pedagogische emancipatie' van de jeugdliteratuur. Er werd veel kritiek uitgeoefend op de trend om de 'ongeschikte' werkelijkheid in de kinder- en jeugdboeken te vermijden. Alle boeken hadden dezelfde afgezaagde strekking: het eigen initiatief van kinderen wordt gestraft, vrouwen zijn dom, het huwelijk betekent een happy end, negers lopen in rieten rokjes en dikke figuren worden belachelijk gemaakt, zoals alles was afwijkt van de norm.⁵⁸ Daartegen verzette zich vooral de *Werkgroep Kinder- en Jeugdlektuur*, opgericht in 1972 door enkele leden van *Dolle Mina* (zie *Hoofdstuk 2.1*), met het argument dat zich de kinderen na de jaren '60 met de boeken niet zullen identificeren. Ze eisten een ander soort boeken waarin piesen, poepen, piemelkijken, masturberen, vrijen zonder taboes logisch in het verhaal voorkomen want de kinderboeken dragen een bepaald maatschappijbeeld over, dat aangevuld moet worden. (Vries 1989:234)

---

⁵⁵ Lierop-Debrauwer H. van, *Het taboe voorbij. Seks in jeugdliteratuur*, 2007, p. 3
<<http://docplayer.nl/17016615-Het-taboe-voorbij-seks-in-jeugdliteratuur-1.html>> (geraadpleegd op 13 september 2017).

⁵⁶ Kramer D., *Roeland Westwout*. Eerste druk. Amsterdam: Holland, 1936.

⁵⁷ Lierop-Debrauwer, *Het taboe voorbij. Seks in jeugdliteratuur* (2007):3, <<http://docplayer.nl/17016615-Het-taboe-voorbij-seks-in-jeugdliteratuur-1.html>> (geraadpleegd op 13 september 2017).

⁵⁸ Vries A. de, *Wat heten goede kinderboeken? De theoretische opvattingen over kinderliteratuur en de praktijk van de boekbeoordeling in Nederland 1880-1980*. Amsterdam: Querido, 1989, p. 233.

Voorals de jeugdliteratuur uit de Scandinavische landen stond met hun openheid als voorbeeld voor andere auteurs. De bedoeling van de boeken was steeds dezelfde namelijk hun lezers op te voeden. De verhalen werden aangepast aan de actuele gebeurtenissen en maatschappelijke veranderingen. Vanaf dat moment werd de jeugdliteratuur door oud-nieuwe onderwerpen verbreed, namelijk door erotiek en seksualiteit die bespreekbaar zonder het moraliseren werden.

Volgens Helma van Lierop-Denauwer is er een groter aanbod boeken met het thema seksualiteit voor jongeren vanaf twaalf jaar dan voor jonge kinderen. Het populaire internetplatform **Leesplein.nl** voorziet onder andere ook van een boekenregister waar men kinderboeken op leeftijd en op onderwerp kan opzoeken. Er staan boeken voor kinderen tussen 0-6 jaar ter beschikking die zulke thema's als dood, pesten of echtscheiding behandelen. Bij deze leeftijdsgroep is seksualiteit inderdaad niet te vinden wat in contrast met een breed aanbod voor kinderen 12+ staat.⁵⁹

In kinderboeken tot twaalf jaar komt seksualiteit toch soms aan de orde maar dan is het heel vluchtig. Bijv. in het boek *Robin op school*⁶⁰ van Sjoerd Kuyper uit 1994, bedoeld voor kinderen vanaf 4 jaar, komt een korte maar duidelijke passage over neuken tussen Robin en zijn klasgenootje voor:

'Neuken,' zegt Niellie, 'is een geheim.' 'Weet ik,' zegt Robin. Robin heeft het woord wel eens gehoord. Het woord neuken. Het is een stoer woord dat grote meisjes en jongens wel eens zeggen. Goed van Nellie, dat ze het ook zegt. 'Neuken,' zegt Nellie, 'is dat een blote meneer op een blote mevrouw ligt.' Robin denkt na. Hij denkt aan een blote meneer die op een blote mevrouw ligt. Hij denkt zó hard aan ze, dat hij ze kan zien liggen. Ze liggen in de zandbak, denkt hij. Helemaal bloot. 'En ze zoenen,' zegt Nellie. (Kuyper 1994:44)

Een voorbeeld van boeken omtrent seksualiteit voor het kleinste publiek is ook het prentenboek *Koning & Koning* van Linda de Haan en Stern Nijland uit 2000. Het gaat om een verhaal over homoseksuele liefde. Het boek zelf maar vooral het plaatje van twee kussende prinsen geplaatst aan het einde van het boek, veroorzaakte met zijn expliciteit een ophef in de Verenigde Staten, England maar ook in Tsjechië. Intussen werd het boek in negen vertalingen bewerkt.⁶¹

---

⁵⁹ 'Leesplein', URL: <https://www.leesplein.nl/KB_plein.php?hm=4&sm=2&forward=1&id=120> (geraadpleegd op 14 september 2017).

⁶⁰ Kuyper S., *Robin op school*. Amsterdam: Leopold, 1994, p. 44.

⁶¹ 'Koning & Koning', URL: <<http://www.koninkoning.nl/vertalingen/>> (geraadpleegd op 14 september 2017).

Van Lierop-Denauwer noemt ook specifieke seksuele thema's in haar artikel die binnen de Nederlandstalige kinder- en jeugdliteratuur sinds de jaren '90 niet meer vreemd zijn, bijv. incest, pedofilie of cyberseks. Hoewel er nauwelijks een brede scala van kinderboeken voor de jongere leeftijdsgroep op **Leesplein.nl** te vinden is, staat een aanbevolen boekenlijst rond seksualiteit toch ter beschikking bijv. op de website van **Seksuelevorming.be**⁶² of op **Kindenseksualiteit.nl**⁶³.

Van Lierop-Denauwer concludeert dat wat seksualiteit betreft, is de kinder- en jeugdliteratuur het taboe voorbij. Iedere vorm van seksualiteit lijkt bespreekbaar te zijn en dat ook in de manier waarop auteurs met seksualiteit in hun boeken omgaan, namelijk met amper voorbehoud.⁶⁴

---

⁶² 'Seksuelevorming.be – van Sensoa voor leraars en begeleiders', URL: <<http://www.seksuelevorming.be/vragen/hoe-gebruik-je-kinderboeken-seksuele-opvoeding>> (geraadpleegd op 19 september 2017).

⁶³ 'Kindenseksualiteit.nl', URL: <<http://www.kindenseksualiteit.nl/Boekentips/>> (geraadpleegd op 19 september 2017).

⁶⁴ Lierop-Debrauwer, *Het taboe voorbij. Seks in jeugdliteratuur* (2007) <<http://docplayer.nl/17016615-Het-taboe-voorbij-seks-in-jeugdliteratuur-1.html>> (geraadpleegd op 13 september 2017).

6. Plaatje met een praatje

Ook tegenwoordig in de tijd van televisie en internet zijn boeken gelukkig niet weg te denken. In stresserende situaties is het voor velen nog steeds een troost wanneer wij 's avonds even met een boek kunnen ontsnappen aan de werkelijkheid. Dat is waar boeken mee kunnen helpen. Ze bieden ons troost, brengen humor en fantasie in ons leven, doen ons dromen en ze brengen ons samen.

Lang voor kinderen kunnen praten, worden aan hen verhalen verteld of voorgelezen. Daarna leren ze langzamerhand zelf lezen en verhalen bedenken. Zo ontdekken ze dat naar verhalen luisteren en deze later ook lezen, geen passieve maar juist actieve bezigheid is waarbij de luisteraar/lezer moet invullen wat de schrijver opzettelijk heeft weggelaten.

Illustraties in de boeken zijn ook van groot belang. Elke prent voegt iets essentieels toe, ze vervolledigt het verhaal en geeft daarnaast een visuele interpretatie van de tekst.⁶⁵ Zo'n belangrijke rol speelde het plaatje in de kinderboeken echter niet altijd. Tot het einde van de vorige eeuw werd een illustratie slechts als versiering of hooguit verduidelijking van de tekst waargenomen. Pas rond de eeuwwisseling ontstond onder invloed van Engelse kunstenaars een nieuwe beschouwing van prenten, met name dat ze samen met tekst één geheel moeten vormen en elkaar dienen aan te vullen.

De prenten zijn ten minste even belangrijk als de tekst waardoor zich er een unieke beeldtekst verhouding vormt. Zoals de inhoud van het boek bij de leeftijd van de lezer moet aansluiten, geldt dezelfde principe ook voor tekeningen. Voor niet-lezende boekgebruikers betekenen de illustraties hun toegang tot het verhaal. Jonge kinderen lezen het verhaal door de plaatjes, ze lezen picturaal.⁶⁶

Deze beschouwing van prenten leidde tot het ontstaan van een apart genre binnen de kinderliteratuur, namelijk het **prentenboek**.⁶⁷ De laatste tijd verschijnen er prentenboeken die van allerlei onderwerp, benaderingswijze of beeldtaal voorzien waardoor ze soms een zekere rijpheid kunnen vereisen. Dat heeft ten gevolge dat prentenboeken niet leeftijdsgroep-bepert zijn maar dat ze een brede mogelijkhedenkeuze bieden voor zowel volwassenen als voor oudere kinderen en ook de jongsten. Zulke boeken worden ook met de termijn *all-age books* genoemd.

Goeman-van Randen geeft de volgende definitie van het prentenboek aan: Prentenboeken zijn boeken waarin illustraties een dominerende plaats innemen en waarin, voorzover er

---

⁶⁵ Ost M., *Creatief met prentenboeken*, Leuven: Acco, 2010, p. 10-11.

⁶⁶ Ost, *Creatief met prentenboeken* (2010):46.

⁶⁷ Nauwelaerts K., „De fascinatie voor het esthetisch prentenboek“, in: *Literatuur zonder leeftijd. Jaargang 22* (2008), p. 64-65.

sprake is van tekst, illustraties en tekst samen een eenheid vormen.⁶⁸ Hij voegt ook toe dat het verschil tussen prentenboeken en geïllustreerde verhalen daarin ligt dat de tekst bij verhalen met illustraties ook zelfstandig kan worden begrepen. In dat geval geeft de tekst de gedetailleerde invulling van het verhaal en het plaatje creëert alleen maar de atmosfeer. De illustraties zijn dan interpretatie van de tekst en niet van het verhaal zelf waardoor de illustraties 'tweederangs' worden. Integendeel, in een prentenboek vertelt elke illustraties het verhaal omdat ze een afgerond en zelfstandig geheel vormt.

In het algemeen kunnen prentenboeken in twee hoofdgroepen worden ingedeeld: in **aanwijsprentenboeken** en **verhalende prentenboeken**. In aanwijsprentenboeken komen zelfstandige illustratie voor die los van de tekst begrijpelijk zijn en die meestal bij een gemeenschappelijk onderwerp horen. Bij verhalende prentenboeken worden de platen logisch op een rij gezet waardoor ze een verhaal vertellen.

Deze classificatie hangt ook met het verschil in gebruik van de boeken. Bij aanwijsprentenboeken wordt het kind door plaatjes begeleid waarop dingen worden aangewezen en benoemd. Er kan over onderlinge samenhangen binnen één plaatje of zelfs tussen twee plaatjes worden gepraat of over gebeurtenissen, eigenschappen, overeenkomsten of verschillen van dingen. Aanwijsprentenboeken zijn een goede voorbereiding voor de jongsten om verder met verhalende prentenboeken te kunnen omgaan. Verhalende prentenboeken eisen een hogere vaardigheid om het verhaal aan de hand van de tekst of de platen te volgen.⁶⁹

6.1. Belang van illustraties

Voor kinderen is het noodzakelijk om te leren hoe ze met boeken moeten omgaan. Het boek is nog steeds een belangrijk middel om je kijk op de wereld, dingen, mensen en alles wat om je heen is, te verbreden. Hierbij worden de belangrijkste en nuttigste voordelen van de prentenboeken samengevat:

- Contact – Prentenboeken vorderen een communicatie niet alleen tussen boek en kijker maar ook tussen kijkers zelf. Prentenboeken nodigen uit tot samen kijken. Peuters en kleuters hebben een vertrouwde begeleider nodig bij het kijken of beluisteren van een boek. Een samenwerking van al drie elementen, dus boek, kind en begeleider, leidt tot een positieve houding van het kind tegenover boeken in het algemeen.

---

⁶⁸ Goeman-Van Randen W., „Groot worden met prentenboeken“, in: H. Spelbrink & W. de Graaff (red.): *De wereld van het kinderboek*. 3^e druk. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1997, p. 101.

⁶⁹ Goeman-Van Randen, *Groot worden met prentenboeken* (1997):100-102.

- Ontluikende geletterdheid – Via het kijken naar de plaatjes en het luisteren naar de tekst, raakt het kind vertrouwd met de wereld van de geschreven taalvorm en komt vervolgens ook zelf tot lezen. Voor de jongste kinderen die pas hun omgeving leren kennen, is alles onbekend en nieuw. Prentenboeken bieden een grote veelzijdigheid met (nieuwe) onderwerpen en ideeën. Omdat de rol van de afbeeldingen vooral is om het verhaal concreter en makkelijker begrijpelijk te maken, is er in de tekst meer ruimte voor een breder taalgebruik en een hoger abstractniveau dan in verhalen zonder afbeeldingen waar kinderen tot een zekere leeftijd meer moeite mee hebben. Kleuters eigenen zich door de omgang met prentenboeken deze veelzijdigheid en dit taalniveau toe. Bij het leren lezen moeten ze aanvankelijk teruggrijpen naar hun beperkte taalgebruik en wereldkennis. Daarom is het belangrijk om (prenten)boeken aan kinderen te blijven voorlezen en daarmee hun ontwikkelingsproces in de verhaalbeleving en de bekendheid van schriftelijke taalvorm te stimuleren.
- Esthetiek en creativiteit – Prentenboeken kunnen als een prikkel werken bij de esthetische vorming, anders gezegd het leren iets moois te vinden. Bij voorlezen leren kinderen verschillende manieren van stem- en taalgebruik. Op dezelfde manier kunnen kinderen de beeldtaal ontdekken door verschillende lijnen, kleuren en vormen die bij de illustraties worden gebruikt. Dit stimuleert eveneens eigen creativiteit en fantasie wanneer het kind later zijn gevoelens en ervaringen verwezenlijkt door middel van eigen tekeningen.
- Veelzijdige ontwikkelingen – Naast de ontwikkeling van de schriftelijke taalvorm, beeldtaal en creativiteit kunnen kinderen zich met het gebruik van prentenboeken nog in meer richtingen ontplooien. Ten eerste stimuleert het plaatjes bekijken tot praten over wat je ziet. Ten tweede verbetert het concentratievermogen zich en de oriëntatie op details. Kinderen kunnen naar een afbeelding zo lang kijken hoe ze willen en ze vinden telkens een ander detail dat ze voor de 1^e of 2^e keer niet merkten. Dit is een wezenlijk verschil in vergelijking met televisie waarbij het kind met een voortdurende opeenvolging van steeds wisselende beelden in contact komt die een andere waarneming en concentratie vragen. Via het verhaal maar vooral via illustraties wordt het kind met verschillende emoties geconfronteerd. Dit kan ten gevolge hebben dat het kind zijn leefwereld beter begrijpt omdat het zijn gevoelens herkent en verwerkt. Omdat het prentenboek meestal met z'n tweeën wordt gelezen en bekeken, kan het kind daarnaast zien hoe het thema zijn leespartner beroert en hoe hij/zij reageert. Hiermee kan het prentenboek als basis dienen voor de emotionele en sociale ontwikkeling van het kind.⁷⁰

---

⁷⁰ Goeman-Van Randen, *Groot worden met prentenboeken* (1997):103-105.

7. Literaire werken voor kinderen met betrekking tot relationele en seksuele vorming

Kinderboeken nemen de taak van ouders, begeleiders en opvoeders niet over maar bieden een ondersteuning om gevoelige zaken in woord en beeld uit te leggen. Boeken kunnen ook bij seksuele opvoeding gebruikt worden. Wanneer ouders het moeilijk hebben om met hun kind over seksualiteit te praten, kan het boek helpen om over eigen gevoelens, bijv. verliefdheid of angst te spreken. Bij het samen kijken naar het boek, hoeven de kijkers/lezers elkaar niet voortdurend aan te kijken. De illustraties helpen om zaken concreet uit te beelden en geschikte benamingen te verwoorden. Door humor die in de kinderboeken wordt gebruikt, krijg je bovendien een ontspannen sfeer.

Hoe het al in het hoofdstuk 4.1 door de definitie van RSV werd uitgelegd, is seksuele opvoeding niet alleen over **kennis** van het lichaam, van zwangerschap, seks of anticonceptie. Kinderen leren door middel van boeken ook meer over **attitudes**, namelijk welke meningen er over vrouwen en mannen zijn of waar grenzen in een goede relatie liggen. Ze krijgen **vaardigheden** zoals met conflicten omgaan of eigen mening zeggen. Ze begrijpen beter **emoties**: of ze en anderen iets of iemand leuk vinden, wat betekent vlinders in de buik hebben, verdriet of teleurstelling voelen. Ten slotte komen ze te weten hoe ze **steun** en vertrouwen kunnen geven of krijgen en waar ze meer informatie kunnen opzoeken.⁷¹

In dit hoofdstuk worden drie prentenboeken voor kinderen tot ongeveer 7 jaar voorgesteld die een thema bespreken dat in samenhang met relationele en seksuele vorming wordt gebracht. De eerste titel die hiermee wordt behandeld, is *Koning & Koning* dat al in het voorafgaande hoofdstuk werd genoemd. Ik heb dit prentenboek gekozen omdat het internationaal bekend ook omwille van de ophef is die door het behandelende homoseksuele onderwerp werd veroorzaakt.

De twee bijkomende boeken heb ik gekozen aan de hand van de aanbevolen lijst van de kinderboeken omtrent RSV. Deze boekenlijst staat op de pagina van *Seksuelevorming.be*⁷² waardoor ze uiteraard aan de bovenaan genoemde eisen zouden voldoen. De naam van het tweede geselecteerde prentenboek is *Kikker is verliefd* en het derde boekwerk heet *Ik vind jou lief*.

---

⁷¹ 'Seksuelevorming.be – van Sensoa voor leraars en begeleiders', URL:

<<http://www.seksuelevorming.be/vragen/hoer-gebruik-je-kinderboeken-seksuele-opvoeding>> (geraadpleegd op 22 september 2017).

⁷² 'Seksuelevorming.be – van Sensoa voor leraars en begeleiders', URL:

<<http://www.seksuelevorming.be/vragen/hoer-gebruik-je-kinderboeken-seksuele-opvoeding>> (geraadpleegd op 22 september 2017).

7.1 Linda de Haan en Stern Nijland: *Koning & Koning*

Linda de Haan, geboren 1976 in Burgum in Friesland, is als illustrator en docent tekenen in Groningen afgestudeerd. In 2000 verscheen haar eerste prentenboek *Koning & Koning* in samenwerking met Stern Nijland, geboren 1976 in Utrecht en afgestudeerd ook in Groningen. Hun teamwerk begon al aan de kunstacademie en leidde tot een vrolijk, grappig prentenboek waar ze zowel de illustraties als de tekst in maakten.⁷³ Het boek werd ook voor theatervoorstelling bewerkt die van Wenen tot Mexico wordt gespeeld. Op verzoek van een Amerikaanse uitgever maakte het duo een vervolg *King & King & Family* waarvan de Tsjechische versie op dit moment in de maak zou zijn.⁷⁴

Dit prentenboek heb ik niet alleen vanwege de internationale ophef geselecteerd maar omdat de titel in 2013 ook in het Tsjechisch is vertaald. De derde reden is mijn nieuwsgierigheid. In de tijd van het uitgavejaar worden kinderenboeken door de toenmalige generatie volwassenen gekozen en beoordeeld of ze passend voor hun kinderen zijn of niet. In vergelijking met diegene generatie ben ik uit een andere, in het algemeen meer open-minded generatie die min of meer een verschillende opvatting over de homoseksuele minderheid heeft. Over het boek heb ik tot nu toe alleen maar als 'extravagant' of 'schokkend' gehoord maar ik heb het nooit zelf gelezen en bekeken. Daarnaast wil ik me nog op de relatie tekst-beeld richten of deze een goede eenheid vormen.

7.1.1 Korte samenvatting

De oude koningin is al moe en boe van het heersen en wil haar zoon laten trouwen zodat ze met pension zou kunnen gaan. Hoewel de jonge prins geen zin in heeft om te gaan trouwen, wordt een bijeenkomst georganiseerd waar alle prinsessen voor worden uitgenodigd. De prins vindt maar helemaal niks aan al die prinsessen totdat er de laatste prinses Madelief met zijn broer Heerlijk binnenkomt. De prins wordt meteen verliefd maar niet in Madelief, wel in de prins Heerlijk. Uiteindelijk wordt voor de prinsen een bijzondere bruiloft georganiseerd waarna ze allemaal lang en gelukkig leven.

7.1.2 Beoordeling

Al vanuit de titel die naar het hoofdpersonage verwijst, kan men een beetje veronderstellen waar het verhaal over gaat. Over homoseksualiteit.

---

⁷³ 'Koning & Koning', URL: <<http://www.koninkoning.nl/over-het-boek/>> (geraadpleegd op 23 september 2017)

⁷⁴ 'Linda de Haan illustrator', URL: <<http://www.lindadehaan.com/biografie.html>> (geraadpleegd op 24 september 2017)

De vorm van het boek is uniform. De tekst is qua het lettertype en de gebogen letters wat moeilijker leesbaar. Er zijn 32 pagina's vol met kleurrijke, felle illustraties waar korte teksten her en der staan wat een beetje rommelig werkt. De plaatjes passen goed bij de tekst. Ze voegen geen nieuwe informatie bij het verhaal toe maar ze ondersteunen de betekenis van de tekst (eventueel andersom, de tekst ondersteunt de veelzeggende illustraties) en creëren de sfeer. Ze vragen even goed om je aandacht en neigen tot het begin van een gesprek met het kind, bijv. over het uiterlijk van de figuren, wat ze aan hebben of hoe de hele situatie eruitziet (zie *Bijlage 2*). De figuren lijken goed op reële mensen maar zijn op een kinderwijze getekend waardoor ze een werkelijk beeld van de wereld geven maar ook goed bij de leeftijd van de kleine lezers aansluiten.

Het taalgebruik vind ik ook goed passend aan de recipiëntendoelgroep. Er komen geen moeilijke woorden voor behalve een spreekwoord die voor kinderen misschien niet zo bekend kan zijn hoewel de uitdrukking van de situatie kan worden afgeleid: Na een tijdje komt teleurstelling omdat kroonprins geen van prinsessen leuk vindt. Het was al met al niet veel soeps⁷⁵, met andere woorden dat het niet zo goed ging. Er zijn in de tekst ook grappige situaties aanwezig. Bijv. bij de scène met de prinses uit Bombay die op de prins ook geen imposante indruk achterlaat. 'Met die lange armen kan ze vast goed naar het volk zwaaien,' zei de prins. (Haan & Nijland 2000:16)

Het verhaal wordt chronologisch en in de tegenwoordige tijd verteld. Er treden niet te veel personages op en het blijft steeds duidelijk wie de figuur en haar rol binnen het sprookje is. Er komen ook geen verwickelingen voor waardoor de rode draad goed te volgen is wat bij het verhalende prentenboek, zoals bij *Koning & Koning* essentieel is.

Alles bij elkaar valt het boek heel goed mee voor mij. Omdat het boek voor de kleinsten is bepaald, wordt het verhaal kort en duidelijk gehouden.

Bij het avondeten van de koningin en prins zegt de prins dat hij nog geen leuke prinses heeft ontmoet. Dat is de eerste dubbelzinnige hint dat de prins misschien überhaupt geen meisje leuk vindt. Deze aanduiding kunnen kleuters slecht met hulp van de (voor)lezende begeleider begrepen.

De scène met potentiële koninginnen is het grappigste stukje van het boek. De prinsessen hebben een beetje humoristische proporties qua lengte en breedte, eventueel dragen ze een rare kleding of eentje maakt een circusvoorstelling om de aandacht te krijgen. Bovendien wordt er aan de hand van de prinsessen menselijke diversiteit getoond.

Dit deel maakt een extra ontspannende sfeer voor het hoogtepunt. Wanneer het op een onsuccesvolle zoektocht lijkt, komt de laatste voorstelling van een potentiële partner aan de orde. De prinses is prachtig maar de prins valt op haar broer. Bij deze ontmoeting van de prinses lijkt de getekende koningin een beetje boos. Misschien staat ze aanvankelijk

---

⁷⁵ Haan L. de & Nijland S., *Koning & Koning*. Haarlem: Gottmer, 2000, p. 17.

verstomd van verbazing. Uiteindelijk is er geen eigen bezwaar tegen hun liefde en de koningin wordt op de bruiloft zelfs ontroerd.

Het verhaal eindigt dus met een happy end en met de tekening van twee kussende koningen (zie *Bijlage 3*) die zo'n grote ophef in enkele landen veroorzaakte. Ik vind het een belangrijk eindpunt dat de homoseksuele liefde op een expliciete afbeelding wordt voorgesteld voor kinderen. De behandelde homoseksualiteit is op deze manier als helemaal 'normaal' gepresenteerd waarmee de boodschap klaar is: homoseksuele minderheid te respecteren.

7.2 Max Velthuijs: *Kikker is verliefd*

Max Velthuijs, geboren 1923 en gestorven 2005 in Den Haag, is bekend voor zijn uitstekende prentenboeken die in de loop van zijn carrière met tientallen prijzen zijn bekroond. In al zijn boeken speelt het contact tussen mens en dier een belangrijke rol. Daarnaast hebben dieren vaak menselijke trekjes in bezit. De figuur van Kikker verscheen voor het eerst in 1983 en vanaf dit moment ontstond een serie van twaalf kikkerprentenboeken. In de boeken komen ook andere dieren voor, zoals Eend, Haas, Varkentje, Rat of Beertje. Hoewel ze verschillend met unieke vaardigheden zijn, wordt de nadruk op hun gelijkwaardigheid gelegd. De boeken vermijden ook zulke zware thema's niet zoals verdriet, angst, watersnood of dood. Aan het einde van Velthuijs' boeken staat altijd een positieve oplossing van het besproken dilemma en een boodschap waardoor hij niet alleen kinderen maar ook volwassenen aanspreekt.⁷⁶

7.2.1 Korte samenvatting

Kikker loopt diepzinnig her en der met een raar gevoel. Hij lacht, dan hij huilt en zijn hart klopt anders dan gewoon. Hij weet zich geen raad. Pas bij Haas komt hij daarachter dat hij op Eend verliefd is. Van Varkentje kan dat niet omdat hij groen en Eend wit is maar Kikker maakt zich daar geen zorgen over. Hij wil haar eerst een tekening geven maar uit angst en schaam loopt hij weg. Hij probeert het dan met een bloemenbos maar hij neemt weer de benen. Uiteindelijk bedenkt hij een plan om de aandacht van Eend te krijgen en wil het hoogspringen wereldrecord overtreffen. Zijn record lukt wel maar het eindigt met een ongeval. Eend rent naar hem toe om hem te helpen waarbij ze elkaar liefde bekennen. Vanaf dat moment leven ze ondanks hun verschillen bij elkaar.

---

⁷⁶ 'Stichting Max Velthuijs', URL: <<http://www.maxvelthuijs.org/biografie/>> (geraadpleegd op 25 september 2017).

7.2.2 Beoordeling

De titel van het boek geeft handen en voeten aan het verhaal: Kikker is verliefd en dus het gaat om liefde.

Het boek is mooi en praktisch geconcipieerd. Er zijn 26 pagina's en op elk bladzijde staat een beeld dat even groot als het andere is. Plaatjes zijn eenvoudig en bont en passen goed bij een gebeurtenis die centraal per bladzijde staat. Omwille van de grootte en plaatsing spelen de illustraties een belangrijkere rol dan de tekst zelf waardoor het boek ook de aandacht van de kleinsten vasthoudt. De personages zijn gepersonifieerde dieren die uiterlijk op dieren lijken maar menselijke trekjes hebben. Ze lopen maar op twee poten hoewel ze er vier hebben zoals Kikker, Varkentje of Haas. Ze dragen kleren, praten, wonen in huisjes en voelen geluk of verdriet net als mensen. Door het volgen van de illustraties wordt het voor de kleine lezers makkelijker om in de tekst beschreven emoties te begrijpen en om over het verhaal in gesprek te raken.

Het lettertype is klassiek en dus goed leesbaar. De tekst op de pagina is van verschillende lengte, vanaf één regel tot een geheel alinea van acht regeltjes. Sowieso sluit de tekst goed bij het verhaal en het niveau van het leespubliek. De zinnen worden kort gehouden en het taalgebruik is heel simpel waardoor het verhaal goed te volgen blijft.

Het sprookje is chronologisch opgebouwd en volgt maar één verhaallijn die in de tegenwoordige tijd wordt verteld. Er treden vier dieren op door welke het verhaal wordt vooruitgezet.

Het boek vind ik in het geheel als een erg goede optie van Seksuele vorming.be. Hoewel het jaar van uitgave van 1989 dateert, is het onderwerp tijdloos. Het is heel eenvoudig en duidelijk voor de kleinsten en qua inhoud sluit goed bij reële levenssituaties aan die met kinderen besproken kunnen worden. Het gaat om een verhalend prentenboek en op basis van de plaatjes zijn de in de tekst beschreven emoties makkelijker te begrijpen wanneer de dieren verdrietig, gelukkig of diepzinnig zijn (zie *Bijlage 4*). Vervolgens kunnen kinderen zich in het verhaal goed invoelen en het behandelde onderwerp beter kunnen verstaan.

Het verhaal begint met een droevige emotionele toestand van Kikker en met een speurtocht naar de oorzaak. Hij weet zichzelf geen raad en ook zijn vriend Varkentje kan hem niet helpen. Daardoor gaat hij naar Haas die hem net als een echte dokter uitlegt wat er aan de hand is. Bij deze situatie kan bij het gesprek met het kind een parallel toegevoegd worden in vergelijking met een reële levenssituatie. Wanneer wij bedroefd zijn, zoeken wij troost en hulp bij onze vrienden. Als ons iets pijn doet en wij ons zelf niet kunnen verhelpen, kunnen wij altijd een dokter bezoeken die ons een raad kan geven.

Toen Kikker erachter komt dat hij op Eend is verliefd, vindt het Varkentje helemaal absurd. 'Dat kan niet. [...] Een kikker kan niet verliefd zijn op een eend. Jij bent groen en zij

is wit.’ Maar Kikker weet het zeker.⁷⁷ Bij dit tafereel wordt getoond wat ook in het alledaagse leven voorkomt. Wij zijn allemaal verschillend in het uiterlijk maar ook innerlijk. Dat is echter geen reden om onderscheiding tussen mensen/dieren te doen, des te minder in liefde. Als wij dit een beetje verbreiden, kan de situatie in verband met andere seksuele oriëntatie worden gebracht. Op deze manier kan bijv. homoseksualiteit aan kinderen worden uitgelegd. Wij hoeven niet altijd naar anderen te blijven luisteren wat ze als ‘normaal’ beschouwen en wij moeten soms ook eigen hart volgen. Kikker weet het ook waardoor hij naar Varkentje niet luistert en zijn liefde aan Eend wil laten zien.

Het daaropvolgende stuk is een mooi voorbeeld hoe kinderen maar ook volwassenen liefde aan elkaar kunnen bekennen en hoe ze zich daarbij voelen. Kikker maakt een tekening die hij aan Eend wil geven maar uiteindelijk heeft hij niet genoeg moed om zijn gevoelens te uiten en schuift het plaatje ‘s avonds stiekem onder de deur door. De tweede poging met een bloemenbos lukt ook niet. Wanneer wij tegen iemand moeten zeggen dat wij van hem/haar houden, zijn wij vaak nerveus, verlegen en ons hart klopt sneller dan gewoon. Misschien heeft dat ook met anderen te maken die ons zeggen dat het niet kan om de ene of andere reden. Dat heeft echter ten gevolge dat wij er verdrietig van zijn en misschien wij er later ook spijt van krijgen dat wij toen niet genoeg moed hadden. Dan doen wij soms niet goed overwogen daden zoals Kikker die het wereldrecord wilde verbeteren waar hij zich bij kon verwonden.

De laatste zin van het verhaal brengt ook een duidelijke boodschap van het hele boek mee. Hoewel wij allemaal van elkaar onderscheiden, kent de liefde geen grenzen en dat eventueel ook in verband met andere seksuele oriëntaties hoever de betrokkenen maar gelukkig samen zijn net als Kikker en Eend (zie *Bijlage 5*).

7.3 Sanderijn van der Doef en Marian Latour: *Ik vind jou lief*

Sanderijn van der Doef werd geboren in Bois Colombes vlakbij Parijs. Tot haar zesde leefde ze in Frankrijk en daarna verhuisde ze met haar gezin naar Nederland. Ze is psychologe en seksuologe gespecialiseerd in de seksuele ontwikkeling van kinderen. Ze werkte eerder bij de Rutgers Stichting en het Nationaal Instituut voor Gezondheidsbevordering en Ziektepreventie (NIGZ). Momenteel reist ze rond de hele wereld heen om seksuele voorlichting te geven in het kader van haar werk bij de Rutgers WPF.⁷⁸ Daarnaast heeft ze een eigen praktijk, is actief als adviseur voor radio- en tv-programma’s en is bekend als auteur van lespakketten en boeken over seksuele voorlichting voor zowel ouders en leerkrachten als kinderen en jeugd. Een aantal van haar

---

⁷⁷ Velthuis M., *Kikker is verliefd*. 18^e druk. Amsterdam: Leopold, 2003, p. 10.

⁷⁸ ‘Ploegsma – kinder- en jeugdboeken’, URL: <<https://www.ploegsma.nl/auteur/sanderijn-van-der-doef/>> (geraadpleegd op 16 november 2017).

boeken werd ook in het Duits, Deens, Portugees en Russisch vertaald. Sanderijn publiceerde samen met de illustratrice Marian Latour drie boeken waaronder ook *Ik vind jou lief*. Hun samenwerking werd ook met de Kinderboekwindelprijs voor het boek *Ben jij ook op mij?* bekroond.⁷⁹

7.3.1 Korte samenvatting

Ik vind jou lief is een informatief prentenboek dat relaties in het algemeen behandelt. Het begint bij vriendschap die soms ook in liefde kan uitgroeien. Verliefden willen hun genegenheid op allerlei manieren laten zien die hierbij ook worden besproken. Daarnaast worden basisverschillen tussen meisjes en jongens uitgelegd. Er wordt ook de volgende vraag beantwoord die de kleinsten vaak het meest interesseert, namelijk waar baby's vandaan komen en hoe ze ontwikkelen totdat ze geboren worden.

7.3.2 Beoordeling

De omslagillustratie van twee kussende kinderen samen met de titel (zie *Bijlage 6*) geeft een duidelijke hint voor de kijkers/lezers wat ze om en nabij in het boek kunnen vinden en dat het om verliefdheid en relatie gaat.

Het boek bestaat uit 32 pagina's die een gemeenschappelijk patroon volgen. Per elke twee tegen elkaar staande bladzijden wordt een onderwerp verwerkt waaraan gerelateerde thema's verder worden gekoppeld. Op elke pagina staat er één groter stuk tekst als inleiding voor het thema. Op de tegenstaande blaadzijde zijn kortere stukken tekst geplaatst die in het algemeen in een vrijwillige volgorde kunnen worden (voor)gelezen omdat het een informatief boek is waarin geen verhaallijn moet worden gevolgd. De teksten vormen met de naastliggende illustraties een eenheid. Ze voegen geen nieuwe informatie bij de tekst toe maar zijn een hulpmiddel voor het kleine niet-lezende publiek. Illustraties zijn bont en soortenrijk. Er komen dieren en reële mensen van verschillende leeftijd, huidkleur, proporties enz. voor waardoor de kinderkennis nog meer wordt verrijkt. Het letters zijn qua de grootte en het type goed leesbaar. De tekst is met korte en duidelijke zinnen opgebouwd die concrete onderwerpen samen met illustraties expliciet verklaren. Het taalgebruik is heel eenvoudig en er worden geen vreemdtalige of lange woordverbindingen gebruikt. Humoristische passages zijn in de tekst niet te vinden. Dat hoeft echter niet omdat dit informatieve boekgenre gericht is op algemene waarheden en feiten waar humor niet van belang is.

De eerste vier pagina's zijn gewijd aan het thema vriendschap dat passend voor peuters en kleuters is om hen verder een liefdesrelatie te kunnen uitleggen. Aan de hand van de

---

⁷⁹ 'Leesfeest – Lezen is een feest', URL: <<http://www.leesfeest.nl/auteur/doef-sanderijn-van-der>> (geraadpleeg op 16 november 2017).

vragen die tot een gesprek aanmoedigen, wordt aangegeven dat iedereen je vriend of vriendin kan zijn. Het maakt niet uit hoe hij/zij eruitziet. Dat kan je buurman, ouders of ook poes zijn met wie je een aantal leuke activiteiten samen kan doen. Het volgende hoofdstukje is over liefde waar kort wordt uitgelegd wanneer mensen verliefd zijn en met welke gestes dat wordt uitgedrukt. Hierbij wordt aangegeven dat verliefdheid niet alleen voor papa en mama is. Kinderen kunnen ook verliefd zijn. Of twee mannen of twee vrouwen.⁸⁰

Daaropvolgende pagina's behandelen verschillen tussen meisjes en jongens. In de tekst en op de plaatjes zijn uiterlijke geslachtskenmerken beschreven (zie *Bijlage 7*) die op een gepast kinderniveau maar tegelijkertijd op een reële wijze zijn getekend waardoor kinderen geen vertekende voorstellingen krijgen. In dit hoofdstuk is een aanduiding gemaakt waar baby's vandaan komen waaraan meer aandacht op de volgende bladzijden wordt geschonken. Er zit nog een gaatje. Daar kan later, als het meisje groot is, een baby uitkomen. Deze opening heet vagina. (Doef & Latour 2012:10)

De volgende dubbelpagina handelt over *Zoenen en knuffelen* wat je doet als je iemand/iets lief vindt. Er worden weer een paar verschillende voorbeelden genoemd opdat kinderen dit thema beter kunnen begrijpen, namelijk dat twee mannen en twee vrouwen kunnen zoenen en dat zowel oude mensen als dieren bijv. honden ook van knuffelen houden. Bij dit hoofdstukje sluit verder het thema *Vrijen* aan. Hierbij vind ik de volgende zin heel belangrijk en wel dat vinden ze allebei een lekker gevoel (Doef & Latour 2012:18). Het is een goede gelegenheid om de nadruk te leggen op de vrijwilligheid van zo'n act tussen mensen. Op deze manier kunnen kinderen leren dat niemand tot een seksueel gemeenschap mag worden gedwongen. Daarnaast is er beschreven hoe een baby kan worden verwerkt door middel van de bevruchting van een eicel en welke voorbehoedsmiddelen worden gebruikt wanneer mensen geen kinderen willen. Er zijn weer voorbeelden van dieren genoemd die ook samen vrijen om nakomelingen te krijgen.

Volgende pagina's behandelen verwachting van een baby, hoe deze groeit in de moedersbuik en dat het negen maanden duurt tot de baby geboren wordt. In daaropvolgende titel *Soms gaat het anders* worden ook andere mogelijkheden vermeld om een baby te hebben. Er wordt een proces van de kunstmatige bevruchtingen eenvoudig in een paar zinnen beschreven die ook twee samenlevende vrouwen kunnen ondergaan. De tweede optie is om een baby te adopteren en dat kan ook bij twee mannen die dan voor het kind zorgen.

In de laatste twee hoofdstukjes wordt uitgelegd dat kinderen karakteristieke trekjes van allerlei familieleden kunnen ontlenen en dat niet alle kinderen met hun vader en moeder wonen. Soms wonen ze ook bij hun grootouders, bij hun moeder of vader of zelf bij twee moeders of vaders.

---

⁸⁰ Doef S. van der & Latour M., *Ik vind jou lief*. 12^e herziene druk. Amsterdam: Ploegsma, 2012, p. 8.

De allerlaatste bladzijde moedigt de lezers aan om de verworven kennis over de vriendschap en liefde in 'praktijk' te brengen. 'Ik vind jou lief...' Tegen wie zeg je dat? (Doef & Latour 2012:32)

Ik kan het boek nauwelijks iets voorhouden. Ik vind het gehele boek geschikt voor peuters en kleuters omdat het goed bij hun leeftijd en kenniswereld aansluit. In het boek ligt een beduidende nadruk op de verscheidenheid van de wereld en dat zowel in de tekst zelf als op de soortenrijke illustraties. Bij de aparte thema's worden vaak voorbeelden genoemd vanuit zowel de mensen- als dierenwereld. Er zijn regelmatig homoseksuele relaties aangegeven die met dezelfde rechten worden voorgesteld, namelijk dat er ook twee vrouwen of mannen kunnen zoenen of ook kinderen kunnen hebben waardoor er tussen de relatie man-vrouw en man-man of vrouw-vrouw geen verschil lijkt te zijn in de maatschappij. Er komen in de tekst geen kinderbenamingen voor in verband met de geslachtsdelen maar zijn wel direct benoemd, penis en vagina. Daarnaast vind ik een beetje jammer dat er in de tekst nergens benaming 'homoseksueel' staat hoewel deze relatie vaak aan bod komt. Een pluspunt is ook dat er in de tekst vragen staan die een gesprekopening makkelijker kunnen maken. Daarnaast kunnen lezers/kijkers op de vragen samen antwoorden vinden en op deze manier het thema nog dieper ingaan.

7.4 Eindoordeel

Elke van de drie besproken boeken raakt het thema relationele en seksuele vorming op een andere manier aan. Er zijn enkele gemeenschappelijke trekken die alle drie boeken hebben. Aan de andere kant komen ook verschillen tussen boeken voor die in een zekere mate met het feit hebben te maken dat het om verschillende boekensoort gaat.

In het geval van de boeken *Koning & Koning* en *Kikker is verliefd* gaat het om de **verhalende prentenboeken** die een verhaallijn volgen waardoor het verhaal verder ontwikkelt. *Ik vind jou lief* is een **informatief aanwijsprentenboek** waar nieuwe informatie op een leeftijdsgeschiedt niveau worden megedeeld. In zo'n aanwijsprentenboek staan dus plaatjes op zichzelf en hoeven in vergelijking met bovengenoemde verhalende prentenboeken geen logische volgorde na te gaan.

Wat de vormgeving van de boeken betreft hebben alle drie boeken gemiddeld 30 pagina's en op elke pagina staat een kleiner of groter stuk tekst. Bij de twee verhalende prentenboeken staan de illustraties centraal. Ze nemen (bijna) de hele bladzijde in waardoor ze voor de tekst staan en meer aandacht trekken dan de tekst zelf. Dit komt met de concrete boekensoort overeen. In het geval van het aanwijsprentenboek is het juist omgekeerd. De tekst speelt een belangrijkere rol dan de illustraties die ook op zichzelf apart van de tekst kunnen worden besproken, maar in de zin dat ze de tekst in vergelijking met een verhalend prentenboek niet helemaal weergeven.

Wat het lettertype betreft, is bij *Kikker is verliefd* en *Ik vind jou lief* een 'basis' font gebruikt waardoor het boek goed leesbaar is. In *Koning & Koning* wordt voor een versierd font gekozen en de tekst is her en der geplaatst wat het boek voor mij wat moeilijker leesbaar maakt.

Alle illustraties zijn aangepast aan het publiekleeftijd. Ze zijn op een kinderwijze getekend maar lijken nog steeds op reële mensen, dieren en objecten. Het taalgebruik past ook goed bij de doelgroep. De zinnen worden kort en duidelijk gehouden. Ze zijn voldoende eenvoudig maar tegelijkertijd kunnen kinderen hun woordenschat verbreden. Humoristische passages zijn alleen in *Koning & Koning* te vinden. Bij *Kikker is verliefd* kan geen sprake zijn over grappige tekst maar misschien wel over grappige beelden wanneer Kikker uit Haas' huis uitspringt. Omdat *Ik vind jou lief* een informatief boek is, vordert dit genre geen humor die in tekst sowieso niet werd geplaatst.

In verband met de boekensoort is er weer een verschil tussen boeken. Verhalende prentenboeken worden chronologisch in de tegenwoordige tijd verteld. Aanwijsprentenboek zoals *Ik vind jou lief* is wel in de tegenwoordige tijd geschreven maar de reden daarvoor is dat het om algemene waarheden en feiten gaat die tijdloos gelden. Het boek volgt anders geen tijdlijn omdat hier geen verhaal afspeelt.

De personages in de boeken verschillen ook. In *Koning & Koning* komt prins zonder naam als de hoofdpersonage. De andere figuren zijn ook mensen die in contact met de hoofdpersonage komen. Bij *Kikker is verliefd* zijn alle protagonisten gepersonifieerde dieren die menselijke trekjes in bezit hebben. In het derde boek *Ik vind jou lief* gaat om een vriendschaps- of liefdesrelatie vooral tussen mensen maar er worden ook voorbeelden vanuit de dierenwereld aangegeven die in dit geval alleen maar als dieren opkomen en niet gepersonifieerd zijn.

De belangrijkste vergelijking van deze drie boeken is omtrent het thema relationele en seksuele vorming en hoe de auteurs met dit onderwerp omgaan. In *Koning & Koning* is homoseksuele liefde als helemaal 'normaal' verklaard. In de tekst van het boek wordt geen enkele bezwaar tegen het huwelijk of hun relatie gemaakt. Het positieve boodschap rond homoseksualiteit is ook op basis van de laatste illustraties van twee zoenende prinsesjes duidelijk.

Het verhaal van *Kikker is verliefd* handelt niet per se over homoseksualiteit. Het gaat om een liefde die volgens anderen niet mag omdat er om twee verschillende wezentjes gaat, over groene Kikker en witte Eend. Als dit verhaal echter vanuit een breed perspectief wordt bekeken, kunnen wij wel gelijkenissen met andere seksuele minderheidsrelaties vinden die volgens sommigen niet zouden mogen worden toegestaan.

In het boek *Ik vind jou lief* zijn enkele opmerkingen die in verband met homoseksualiteit staan hoewel het woord *homoseksualiteit* nergens in de tekst te vinden is. Er wordt een

paar keer genoemd dat niet alleen vrouw-man maar ook man-man en vrouw-vrouw kunnen zoenen of dat ze bovendien kinderen kunnen opvoeden. Het is voor mij heel belangwekkend omdat het boek in 1997 verscheen terwijl de adoptie door een paar van gelijk geslacht pas in 2001 in Nederland mogelijk is geworden⁸¹ en in België nog later in 2006.⁸² Daar kan zeker een interessant schrijfstuk over ontstaan waarin zulke boeken verder kunnen worden geanalyseerd die vergelijkbare grensverleggende ideeën inhielden, voor die tijd toen ze verschenen.

Aan de hand van dit eindoordeel kan een conclusie worden getrokken dat alle twee/drie boeken homoseksueel vriendelijk zijn en een open houding tegenover deze problematiek hebben. In de boeken is ook nadruk op de diversiteit in de wereld gelegd en dat vooral door middel van de afgebeelde menselijke figuren en hun uiterlijke trekken. Alle illustraties voldoen aan eisen van een goed kinderboek en zijn een goed startpunt om een gesprek met het kind te beginnen over relationele en seksuele vorming.

---

⁸¹ Curry-Sumner I. & Vonk M., *Adoptie door paren van gelijk geslacht: wie probeert de wet de beschermen?* 2006 <<http://www.voorts.com/wp-content/uploads/Publicatie-B.02.pdf>> (geraadpleegd op 19 november 2017).

⁸² 'Cavaria – Opkomen voor holebi's en transgenders', URL: <<https://www.cavaria.be/adoptie-sinds-2006>> (geraadpleegd op 19 november 2017).

8. Conclusie

In deze masterscriptie heb ik me geconcentreerd op de definitie en structuur van de relationele en seksuele vorming in het Nederlandse en Vlaamse basisonderwijs en deze in kaart te brengen. In het kader daarvan heb ik vijf hoofdvragen gesteld waarop ik op basis van de scriptie (deel)conclusies wil trekken.

De eerste vraag gaat de rol van leerkrachten aan. Wat is de positie van de leerkracht in het proces van de relationele en seksuele vorming en nemen daar ouders deel aan? Staan er ergens materialen voor de vorming die door leerkrachten of ouders kunnen worden gebruikt? Verschilt de rol vrouw vs. man in de vorming? De laatste twee vragen betreffen homoseksuelen en andere genderidentiteiten. Wordt er aandacht in de vorming ook aan homoseksuelen en mensen met andere minderheidsoriëntatie besteed? Raken kinder- en jeugdboeken ook het thema homoseksualiteit? Op welke manier?

De primaire taak om kinderen omtrent relationele en seksuele vorming in te lichten, is de taak van het gezin en vooral van ouders. Ze zijn de dichtste verwanten op wie het kind volledig vertrouwt en die voor hem als rolmodel staan. Leerkrachten hebben daarnaast ook een belangrijke rol in de vorming. Ze zijn vaak de enige competente experts die RSV aan kinderen op een leeftijds- en methodisch geschikte manier kunnen bemiddelen.

Er is een aantal materialen voor RSV, daaronder ook gratis toegankelijk, die op internetplatformen ter beschikking staan. Leerkrachten, ouders maar ook andere mensen die daar geïnteresseerd in zijn, kunnen zelf kiezen op welke webpagina ze zich willen informeren. Er zijn zowel Nederlandse als Vlaamse gecertificeerde informatiebronnen voorhanden waarbij men over de waarheid van de stellingen geen twijfel hoeft te hebben.

Tijdens het schrijven van de scriptie kwam ik in contact met geen scheiding in RSV gerelateerd aan het geslacht. Juist omgekeerd. In het Hoofdstuk 4 *Inhoud en implementering* worden grondprincipen benoemd waardoor de effectiviteit van de vorming wordt versterkt. Eén van de grondprincipen is *Co-educatie*, en dus dat zowel jongens als meisjes samen door middel van één gemeenschappelijke vorming worden ingelicht. Evenzo wordt er geen enkel verschil aangegeven in de positie van vrouw of man wat RSV betreft.

In relationele en seksuele vorming wordt nog meer aandacht geschonken aan homoseksualiteit en andere seksuele oriëntaties dan ik heb verwacht. Ik vind het heel belangrijk dat er een beduidende nadruk wordt gelegd op seksuele diversiteit en de gelijkwaardige rechten omdat dit thema in vele landen en huishoudingen nog steeds een brandende kwestie is. Daarnaast heb ik geen idee gehad dat er aparte webpagina's bestaan die informatie en hulp verstrekken aan gays en lesbiennes. Het is voor mij ook een

verrassing hoe deze internetplatformen worden bewerkt en op welke manier ze kinderen en jeugd aanspreken, namelijk expliciet en zonder taboe.

Het antwoord op de laatste vraag is duidelijk. De Nederlandstalige kinder- en jeugdboeken gaan ook het thema homoseksualiteit aan. Ze hanteren deze problematiek op een positieve manier die een positieve houding tegenover homoseksualiteit ook aan lezers/kijkers kan overbrengen. Het onderwerp lijkt voor de auteurs als geen 'problematisch' onderwerp te zijn. De homoseksualiteit wordt op een gepaste wijze behandeld zowel in de tekst als op de illustraties die in de prentenboeken een onontbeerlijke rol spelen.

Op basis van dit kleinschalige onderzoek is het echter nauwelijks mogelijk een algemeen geldende conclusie te trekken. Slecht drie boeken leiden tot geen wetenschappelijke uitkomst. Dit thema moet nog verder in een groter concept worden onderzocht om relevante uitslagen te kunnen vaststellen.

De maatschappij verandert in de loop der tijd en datgene dat in het verleden als taboe werd beschouwd, kan in de toekomst als iets helemaal normaal worden aangezien. Het is ook het geval van bijv. anticonceptiepil die in de tijd toen ze werd geïntroduceerd, een helemaal andere maatschappelijke status heeft gehad in vergelijking met de tegenwoordigheid wanneer ze vrij wordt verkocht. Hopelijk wordt seksualiteit ook bij het alledaagse leven aangesloten als een zonder rode oortjes bespreekbaar thema.

Bibliografie

Primaire literatuur

Doef S. van der & Latour M., *Ik vind jou lief*. 12^e herziene druk. Amsterdam: Ploegsma, 2012.

Haan L. de & Nijland S., *Koning & Koning*. Haarlem: Gottmer, 2000.

Velthuijs M., *Kikker is verliefd*. 18^e druk. Amsterdam: Leopold, 2003.

Secundaire literatuur

Baar J.A.M. & Bastiaansen C.A., *Het lichamelijk functioneren*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum, 1997, p. 144.

Collectieve Uitgave, *Děti a jejich sexualita – rádce pro rodiče a pedagogy*. Brno: CPress, 2014, p. 14-18, 58-60, 165-166.

Devos R., *Waarheid spreken in politiek, onderwijs en vriendschap. Michel Foucault over de parrésia*, Antwerpen – Apeldoorn: Garant, 2013, p. 9-10.

Goeman-Van Randen W., *Groot worden met prentenboeken*. In: H. Spelbrink & W. de Graaff, (red.): *De wereld van het kinderboek*. 3e druk. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1997, p. 100-105.

Kramer D., *Roeland Westwout*. Eerste druk. Amsterdam: Holland, 1936.

Kuyper S., *Robin op school*. Amsterdam: Leopold, 1994, p. 44.

Ost M., *Creatief met prentenboeken*. Leuven: Acco, 2010, p. 10-11, 46.

Rašková M., *5 otázek k sexuální výchově dětí předškolního a mladšího školního věku (3-11 let)*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2007, p. 9-37.

Righart H., *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict*. Amsterdam, Antwerpen: De Arbeiderspers, 1995, p. 14-246.

Salzmann Ch.G., *Moralisches Elementarbuch. Zweyter Theil*, Leipzig, 1783.

Smolíková K. en Hajnová R., *Než se dítě zeptá...Program sexuální výchovy dětí předškolního věku*. Praha: Portál, 1997, p. 8-10.

Vries A. de, *Wat heten goede kinderboeken? De theoretische opvattingen over kinderliteratuur en de praktijk van de boekbeoordeling in Nederland 1880-1980*. Amsterdam: Querido, 1989, p. 233-234.

Andere publicaties

Nauwelaerts K., *De fascinatie voor het esthetisch prentenboek*. In: *Literatuur zonder leeftijd*. Jaargang 22 (2008), p. 64-65.

UNESCO, *International Technical Guidance on Sexuality Education*. Paris: UNESCO, 2009, p. 2-3.

URL documenten

Curry-Sumner I. & Vonk M., *Adoptie door paren van gelijk geslacht: wie probeert de wet de beschermen?* 2006 <<http://www.voorts.com/wp-content/uploads/Publicatie-B.02.pdf>> (geraadpleegd op 19 november 2017).

Lierop-Debrauwer H. van, *Het taboe voorbij. Seks in jeugdliteratuur*, 2007 <<http://docplayer.nl/17016615-Het-taboe-voorbij-seks-in-jeugdliteratuur-1.html>> (geraadpleegd op 13 september 2017).

Internetbronnen

'Cavaria – Opkomen voor holebi's en transgenders', URL: <<https://www.cavaria.be/adoptie-sinds-2006>> (geraadpleegd op 19 november 2017).

'Československá bibliografická databáza', URL: <<https://www.cbdb.cz/autor-4604-zdenek-matejcek>> (geraadpleegd op 24 juli 2017).

'Gayandschool', URL: <<https://www.gayandschool.nl/thema/hoezo-aandacht-wan-nodig/>> (geraadpleegd op 11 september 2017).

'Gayandschool', URL: <<https://www.gayandschool.nl/kennisbank/sociale-veiligheid-in-en-rond-scholen-2014/>> (geraadpleegd op 11 september 2017).

'Gayandschool', URL: <<https://www.gayandschool.nl/thema/over-ons/>> (geraadpleegd op 11 september 2017).

'KinderundJugendmedien.de', URL: <<http://www.kinderundjugendmedien.de/index.php/film/104-mediageschichte/literaturgeschichte/284-spaetes-18-jahrhundert-kinderliteratur-der-aufklaerung>> (geraadpleegd op 18 juli 2017).

'Kindenseksualiteit.nl', URL: <<http://www.kindenseksualiteit.nl/Boekentips/>> (geraadpleegd op 19 september 2017).

- 'Klasse', URL: <<https://www.klasse.be/77686/relationele-en-seksuele-vorming-taak-elke-leraar/>> (geraadpleegd op 20 juli 2017).
- 'Koning & Koning', URL: <<http://www.koninkoninkoning.nl/vertalingen/>> (geraadpleegd op 14 september 2017).
- 'Koning & Koning', URL: <<http://www.koninkoninkoning.nl/over-het-boek/>> (geraadpleegd op 23 september 2017).
- 'Leesfeest – Lezen is een feest', URL: <<http://www.leesfeest.nl/auteur/doef-sanderijn-van-der>> (geraadpleegd op 16 november 2017).
- 'Leesplein', URL: <https://www.leesplein.nl/KB_plein.php?hm=4&sm=2&forward=1&id=120> (geraadpleegd op 14 september 2017).
- 'Linda de Haan illustrator', URL: <<http://www.lindadehaan.com/biografie.html>> (geraadpleegd op 24 september 2017).
- 'Literatuurgeschiedenis.nl', URL: <<https://www.literatuurgeschiedenis.nl/18de/thema/lg18019.html>> (geraadpleegd op 20 september 2017).
- 'Maatschappijleer3.wordpress', URL: <<https://maatschappijleer3.wordpress.com/culturele-veranderingen/>> (geraadpleegd op 21 juni 2017).
- 'Ploegsma – kinder- en jeugdboeken', URL: <<https://www.ploegsma.nl/auteur/sanderijn-van-der-doef/>> (geraadpleegd op 16 november 2017).
- 'Rijksoverheid', URL: <<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/basisonderwijs/vraag-en-antwoord/wanneer-mag-mijn-kind-naar-de-basisschool>> (geraadpleegd op 30 augustus 2017).
- 'Rutgers', URL: <<https://www.rutgers.nl/wat-wij-doen>> (geraadpleegd op 3 september 2017).
- 'Rutgers', URL: <<https://www.rutgers.nl/wat-wij-doen/noodzaak>> (geraadpleegd op 3 september 2017).
- 'Seksuelevorming.be – van Sensoa voor leraars en begeleiders', URL: <<http://www.seksuelevorming.be/themas-voor-seksuele-vorming>> (geraadpleegd op 27 juli 2017).
- 'Seksuelevorming.be – van Sensoa voor leraars en begeleiders', URL: <<http://www.seksuelevorming.be/praten-over-seks/seksuele-vorming/waarom-relationele-en-seksuele-vorming-belangrijk>> (geraadpleegd op 22 augustus 2017).

- 'Seksuelevorming.be – van Sensoa voor leraars en begeleiders', URL: <<http://www.seksuelevorming.be/vragen/hoe-gebruik-je-kinderboeken-seksuele-opvoeding>> (geraadpleegd op 22 september 2017).
- 'Seksuelevorming.be – van Sensoa voor leraars en begeleiders', URL: <<http://www.seksuelevorming.be/week-van-de-lentekriebels>> (geraadpleegd op 5 september 2017).
- 'Seksuelevorming.nl', URL: <<https://www.seksuelevorming.nl/visie-en-beleid/overheidsbeleid-en-regelgeving/kerndoelen>> (geraadpleegd op 27 juli 2017).
- 'Seksuelevorming.nl', URL: <<https://www.seksuelevorming.nl/onderwijssoort/basisonderwijs/starten-met-seksuelevorming/doelen-relatieve-en-seksuele-vorming>> (geraadpleegd op 22 augustus 2017).
- 'Seksuelevorming.nl', URL: <<https://www.seksuelevorming.nl/onderwijssoort/basisonderwijs/ouders>> (geraadpleegd op 31 augustus).
- 'Seksuelevorming.nl', URL: <<https://www.seksuelevorming.nl/lesmaterialen>> (geraadpleegd op 3 september 2017).
- 'Seksuelevorming.nl', URL: <<https://www.seksuelevorming.nl/beeldbank>> (geraadpleegd op 3 september 2017).
- 'Seksuelevorming.nl', URL: <<https://www.seksuelevorming.nl/onderwijssoort/basisonderwijs/week-van-de-lentekriebels>> (geraadpleegd op 5 september 2017).
- 'Seksualiteitlijn', URL: <<https://tijdlijn.rutgers.nl/>> (geraadpleegd op 27 juni 2017).
- 'Seniorplaza', URL: <http://www.seniorplaza.nl/6070_Revolutie.htm> (geraadpleegd op 23 juni 2017).
- 'Sensoa', URL: <<http://www.sensoa.be/over-sensoa>> (geraadpleegd op 5 september 2017).
- 'Stichting Max Velthuijs', URL: <<http://www.maxvelthuijs.org/biografie/>> (geraadpleegd op 25 september 2017).
- 'Vlaanderen is onderwijs en vorming', URL: <<https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/naar-de-klauterklas>> (geraadpleegd op 30 augustus 2017).

Shrnutí

Tématem této diplomové práce je vztahová a sexuální výchova. Se sexem, sexualitou, sexuálním chováním a jinými podobami tohoto slova, které souvisí s tématem sexu, se setkáváme dennodenně prostřednictvím různých zdrojů. Ať už chceme nebo ne, neustálému toku informací se v dnešním světě nedá vyhnout. Z tohoto důvodu se nabízejí otázky, zda vůbec víme, co tyto výrazy znamenají a zda jsme v souvislosti s touto oblastí dostatečně informovaní. Nedá se popřít, že tato slova patří k našemu životu stejně tak jako vztahy, láska, partnerství, manželství, rodičovství a rodina. Lidé nemohou žít izolovaně. Naše životy jsou propletené se životy druhých, s kterými přicházíme do kontaktu jak už v našem osobním životě, tak i v tom pracovním. Kvůli této skutečnosti je důležité, abychom byli vychovávaní i v oblasti mezilidských vztahů a uměli s ostatními dobře vycházet.

První kapitola této práce se věnuje krátkému historickému souhrnu dění v 60. letech minulého století, kdy v Nizozemsku vypukla sexuální revoluce a ovlivnila tak vnímání sexuality. Druhá kapitola rozebírá vývojové fáze dítěte, ke kterým jsou paralelně popsány typické dětské hry, aktivity a otázky spojené se sexuálním vývojem dětí. V třetí, obsáhlejší kapitole je v šesti podkapitolách představená vztahová a sexuální výchova, a to na základě uvedené definice a jejich základních cílů. Dále je rozebíráno psychologické stanovisko, a jak správně na toto téma komunikovat s dětmi; struktura a obsah vztahové a sexuální výchovy v Nizozemsku a belgickém Vlámku nebo proč je téma sexuální diverzity na školách důležitá. V neposlední řadě je rozebírána i pozice pedagogů ve vztahové a sexuální výchově a také jsou zmíněny organizace, které se v této oblasti specializují a publikují různé odborné materiály. Čtvrtá kapitola se soustřeďuje na termín tabu a jeho definici. Tento fenomén je následně popisován v souvislosti s literaturou pro děti a mládež, ve které jsou stopy tabu stále znatelné. Pátá kapitola navazuje na předcházející kapitolu a věnuje se literatuře pro děti a mládež ve spojitosti s důležitostí obrázků a jejich vlivem na čtenáře. V poslední kapitole jsou představené tři nizozemsky psané obrázkové knihy pro děti. Ve zvlášť oddělených kapitolách jsou shrnuté krátké obsahy děl a jejich hodnocení.

Zusammenfassung

Das Thema dieser Diplomarbeit ist Beziehungen und sexuelle Aufklärung. Sex, Sexualität, sexuelles Verhalten und andere ähnliche Wörter. Es handelt sich um Wörter, die mit dem Thema Sex zusammenhängen und die wir täglich von verschiedenen Quellen vernehmen. Ob wir es wollen oder nicht, ist es in der gegenwärtigen Welt nicht möglich, einem Informationsfluss zu entkommen. Deswegen kommen folgende Fragen auf, nämlich ob wir überhaupt wissen, was diese Begriffe bedeuten und ob wir gut informiert in Bezug auf diesem Gebiet sind. Es kann nicht bestritten werden, dass diese Wörter, wie z.B. Beziehungen, Liebe, Partnerschaft, Ehe, Elternschaft oder Familie zu unserem Leben gehören. Man kann nicht isoliert leben. Unsere Leben sind mit derjenigen von anderen durchgeflochten, mit denen wir sowohl in unserem Privatleben als auch im Arbeitsleben in Kontakt kommen. Wegen dieser Tatsache ist es notwendig, dass wir auch auf dem Gebiet der menschlichen Beziehungen erzogen werden. Das kann uns helfen, besser mit anderen umgehen zu können.

Das erste Kapitel wird einer kurzen historischen Zusammenfassung des Geschehens in den 60-er Jahren gewidmet, als sexuelle Revolution ausgebrochen ist. Einer der Konsequenzen dieser sexuellen Revolution war die Veränderung der Wahrnehmung der Sexualität. Im zweiten Kapitel werden Entwicklungsfasen des Kindes behandelt, zu denen typische Kinderspiele, Aktivitäten und Fragen parallel beschrieben werden, die mit der sexuellen Kindesentwicklung zusammenhängen. Das dritte umfangreiche Kapitel ist auf sechs Unterkapitel verteilt, in welchen Beziehungen und sexuelle Aufklärung mittels der angeführten Definition mit ihren Grundzielen vorgestellt werden. Weiter wird über die psychologische Stellung gesprochen und wie es mit den Kindern richtig auf diesem Thema gesprochen werden sollte; über die Struktur und den Inhalt von Beziehungen und sexueller Aufklärung in den Niederlanden und im belgischen Flandern oder warum das Thema der sexuellen Diversität auf den Schulen wichtig ist. Nicht in der letzten Reihe wird die Position der Pädagogen in Beziehungen und sexueller Aufklärung besprochen und es werden auch Organisationen erwähnt, die sich auf diesem Gebiet spezialisieren und verschiedene Lehrmaterialien publizieren. Das vierte Kapitel richtet sich auf das Begriff Tabu und seine Definition. Dieses Phänomen wird nachfolgend in Verbindung mit der Kinder- und Jugendliteratur behandelt, worin Spuren des Tabus noch immer merklich sind. Das fünfte Kapitel knüpft auf das vorangehende Kapitel und widmet sich der Kinder- und Jugendliteratur in Zusammenhang mit der Wichtigkeit der Illustrationen und ihr Einfluss auf Leser. Im letzten Kapitel werden drei niederländisch geschriebene Bilderbücher für Kinder vorgestellt. In den einzeln verteilten Kapiteln werden kurze Inhalte der Werke und ihre Beurteilungen zusammengefasst.

Lijst van bijlagen

Bijlage 1: Afkortingen

Bijlage 2: *Koning & Koning* – Koningin en prins de tafel

Bijlage 3: *Koning & Koning* – Twee elkaar kussende koningen

Bijlage 4: *Kikker is verliefd* – Kikker huilt

Bijlage 5: *Kikker is verliefd* – Kikker en Eend

Bijlage 6: *Ik vind jou lief* – Boekomslag

Bijlage 7: *Ik vind jou lief* – Ben je een meisje? / Of ben je een jongen?

Bijlage 1: Afkortingen

BZgA – Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung

COC – Nederlandse Vereniging tot Integratie van Homoseksualiteit

IPPF – International Planned Parenthood Federation

LGBT of LGBTI/Q – lesbiennes, gays, biseksuelen, transseksuelen, interseksuelen en queer

NVSH – Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming

RSV – Relationale en seksuele vorming

SOA – Seksueel overdraagbare aandoening

Bijlage 2: Koning & Koning – Koningin en prins aan tafel

HAAN & NIJLAND, *Koning & Koning* (2000):7-8.

Bijlage 3: Koning & Koning – Twee elkaar kussende koningen

HAAN & NIJLAND, *Koning & Koning* (2000):29.

Bijlage 4: Kikker is verliefd – Kikker huilt

VELTHUIJS, *Kikker is verliefd* (2003):16.

Bijlage 5: Kikker is verliefd – Kikker en Eend

VELTHUIJS, *Kikker is verliefd* (2003):23.

Bijlage 6: Ik vind jou lief – Boekomslag

DOEF & LATOUR, *Ik vind jou lief* (2012).

Bijlage 7: Ik vind jou lief – Ben je een meisje? / Of ben je een jongen?

DOEF & LATOUR, *Ik vind jou lief* (2012):12-13.

Anotace

Jméno: Mária Rakovská

Název katedry a fakulty: Katedra nederlandistiky FF UP v Olomouci

Název bakalářské práce: OPEN EN BLOOT PRATEN – De Nederlandstalige kinder- en jeugdliteratuur met betrekking tot relationele en seksuele vorming

Název bakalářské práce anglicky: OPEN EN BLOOT PRATEN – Dutch literature for children and youth with regard to relationships and sexuality education

Název bakalářské práce česky: OPEN EN BLOOT PRATEN – Nizozemsky psaná literatura pro děti a mládež v souvislosti se sexuální a vztahovou výchovou

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Eva Brázdová Toufarová

Počet stran: 67

Počet znaků: 116 274 (text práce, včetně mezer)

Počet příloh: 7

Počet titulů použité literatury: a) literární zdroje: 17

b) internetové zdroje: 36

Klíčová slova: vztahová a sexuální výchova, sexuální revoluce, sexuální vývoj dítěte, sex, sexuální orientace, homosexualita, tabu, ilustrace, dětská literatura, nizozemsky psaná literatura, Linda de Haan, Stern Nijland, Max Velthuijs, Sanderijn van der Doef

Krátká charakteristika: Tématem této práce je vztahová a sexuální výchova. K hlavním cílům této práce patří definování vztahové a sexuální výchovy a zmapování dané problematiky a struktury na nizozemských a vlámských školách. Druhým cílem je popsání způsobu, jakým je vztahová a sexuální výchova prezentována v nizozemsky psané literatuře pro děti a mládež, a to na základě vybraných obrázkových knih pro čitatele této věkové kategorie. Konkrétní analýze těchto knih vybraných knih předchází krátký historický souhrn 60. let, kdy v Nizozemsku proběhla sexuální revoluce. Jednotlivé kapitoly se dále věnují souvisejícím tématům jako je pojem tabu a význam obrázků v dětských knihách.